

Thinking Space, Considerations about Spatial Regulations and Spatiality of Policies

Ahmad Yazdanian¹ | Mohammadreza Pourjafar[✉] ² | Mojtaba Rafieian³

1. Department of Urban and Regional Planning, Faculty of Arts, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. ahmad.yazdanian@modares.ac.ir
2. Corresponding author, Department of Urban and Regional Planning, Faculty of Arts, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. Pourja_m@hsu.ac.ir
3. Department of Urban and Regional Planning, Faculty of Arts, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. Rafiei_m@modares.ac.ir

Article Information

Research Paper

Vol:	15
No:	57
P:	64-84
Received:	2024-01-16
Revised:	2024-04-05
Accepted:	2024-04-17
Published:	2024-11-01

Keywords:

- Spatial regulations
- Dispositive of planning
- Knowledge of urban planning
- Politics

Cite this Article:

Yazdanian, Ahmad., Pourjafar, Mohammadreza & Rafieian, Mojtaba. (2023). Thinking Space, Considerations about Spatial Regulations and Spatiality of Policies. *Journal of Arid Regions Geographic Studies* Vol(No): 64-84. doi: 10.22034/jargs.2024.435585.1083

Publisher: Hakim Sabzevari University

© The Author(s)

Abstract

Aim: Spatiality is one of the most important problems of the urban planning system at any level. In this sense, space is the common source of any planning form. Since space is the context of distributing and redistributing many resources, it is always a field of conflict and contradictions. Therefore, urban planning as a knowledge of the management of space always seeks to resolve some conflicts that appear in the space. Considering such a definition of space and planning system, urban planning is more than ever considered a regulatory rationality.

Method: The present research has analyzed spatial relations and economic and political relations through theoretical explanations and systematic analysis. Obviously, according to the requirements of discourse analysis, some discourse concepts and strategies that lead to regulation in space are analyzed.

Findings: The dominant discourse always seeks to stabilize the situation, referred to as the status quo. Against such an encounter, critical reading shows that the concept of space is a social and political construct that is more than ever linked to different aspects of regulation. Understanding the regulatory relationships in space by clarifying the spatialization of policies at different levels can help produce a more justice space.

Conclusion: To create justice spatial relationships in the field of policy-making, planning, and management, it is necessary to move from the form-centered reductionist reading of the concept of space to a constructionist reading. It is in such an understanding of space that it is finally possible to resolve some spatial contradictions and conflicts.

Innovation: Formulating spatial relations from the perspective of economic and political discourse can provide grounds for discourse creation in the policy field to achieve justice in the production of space.

Extended Abstract

1. Introduction

Today, we live in a world of regulations and discipline. The production of local and regional regulations must serve as the backdrop for efforts to establish a broader discipline that regulates the behavior of individuals and territories within the framework of a policing system rooted primarily in urban patterns. Here, the discussion does not revolve around the quantity of control but rather the historical relationship between social control and spatial relations. Disciplinary technology, with its meticulous scrutiny and attention to detail, aims to regiment the daily lives of individuals. Techniques such as the spatial distribution and classification of individuals and the physical separation of bodies are among the primary methods employed by disciplinary technology to surveil individuals and their interactions within space. Spatial arrangements refer to specific modes of spatial organization that have gradually evolved over historical processes and, through the contributions of the agents of the knowledge field, have developed a diverse array of spatial tools for the distribution of human bodies, the establishment of discipline, and the internalization of social control.

2. Materials and methods

The methodology employed in this research is critical discourse analysis.

3. Discussion and results

Ideology of Urban Planning: The Boundaries of Regulation

Urban planning serves as a doctrine or an ideology, interpreting partial knowledge and justifying its applications, thereby transforming it into a determining factor for spatial relations. The rationality of urban planning rests on the production of spatial dualisms. This is evident in the constant emergence of concepts such as worn-out and renovated textures, problematic and normal neighborhoods, and healthy and unhealthy spaces within cities. In this context, the role of urban planners is to distinguish between unhealthy spaces and those conducive to social and psychological well-being. Urban planners, as spatial doctors, must possess the ability to comprehend social spaces coherently and harmoniously; they must conceptualize the normalization of spaces.

Dispositif of Planning

In recent decades, inquiries into spatiality and relationships have assumed greater prominence in social and urban theories than ever before. A notable aspect of spatial dynamics is the analysis of space in conjunction with concepts such as surplus value production, growth and development, and accumulation. Consequently, previously unoccupied spaces, such as mountains, seas, and pristine areas, have now become sites of exchange, commodified through linkages with various leisure and cultural elements.

Space is not solely shaped by forces and relations of production and ownership; it is also a political construct and subject to administrative and coercive controls. Space is constructed through power relations and strategies primarily determined by the state. This occurs not only at the level of individual states but also on an international and global scale. In the contemporary order, space is divided into distinct realms occupied by functions such as work, housing, leisure, mobility and transportation, production, and consumption.

In a scenario where diverse knowledge related to spatiality intersects with various forms of spatial control, accumulation entails not only the accumulation of wealth or means of production but also of techniques, information, and knowledge, which become capitalistic in developed countries. The state ensures this centralized organization, placing it within local decision-making centers. Neo-capitalism thus engenders a new form of contract with sciences and scholars, ultimately leading to consequences for relevant institutions such as scientific research, universities, and other associated entities. This form of capitalism can be termed capitalism of organization or regulation.

Spatial Development and Production of Reminders

The logic of urban development invariably generates its reminders. Urban policies in creating certain urban spaces and neighborhoods as residuals are highly effective because they institutionalize many classifications and nomenclatures of the main discourse that fundamentally structure spatial relations. Spaces designated by centralized policies are subjected to various discourses over time. The primary challenge here lies in avoiding a mainstream reading of space and considering this structured discursive space as part of the mechanisms of production of space rather than a natural phenomenon.

Problematic of Space and the Urban

Space is not merely a receptacle for politics but also an immutable surface upon which political processes become visible. In other words, space transcends being a fixed container of politics; it is malleable and constantly being constructed. In this interpretation, space can be as much a facilitator as a hindrance to political possibilities. It took considerable time, in discursive terms, for space to be recognized as a social and historical construct. In the dominant discourse, space has always been attributed to nature and prehistoric matters. By moving beyond such interpretations, the potential for a critical formulation of the relationship between the city, spatiality, and planning discourses emerges.

4. Conclusion

This forward-looking research endeavors to analyze the assertion of spatial regulations through the lens of political economic of space. Here, regulations arise from the regulation of discursive and meta-discursive forces at various levels of policymaking, planning, and implementation. Each of the forces present here, in a way, carries and conveys different, and sometimes conflicting, economic-political interests. For this reason, space is always susceptible to conflicts and contradictions. One of the most significant regulators in cities is a political order or a force that can be referred to as a power apparatus. Indeed, as mentioned, the prerequisite for exploring the idea of regulation, in the first place, refers to a form of governmentality at the policymaking level.

5. Acknowledgment & Funding

- The manuscript did not receive a grant from any organization

6. Conflict of Interest

- The authors declare that they have no known competing financial interests or personal relationships that could have appeared to influence the work reported in this paper.
- The authors declare no conflict of interest.

اندیشیدن با فضا

ملاحظات در باره تنظیمات فضایی و فضا مندی سیاست‌ها

احمد یزدانیان^۱، محمدرضا پورجعفر^۲، مجتبی رفیعیان^۳

۱- گروه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. ahmad.yazdaniyan@modares.ac.ir
۲- نویسنده مسئول، گروه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. Pourja_m@hsu.ac.ir
۳- گروه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. Rafiei_m@modares.ac.ir

چکیده:

هدف: یکی از مهم‌ترین مسئله‌های نظام شهرسازی در هر سطحی، مسئله‌ی فضا است. در این معنا فضا و فضا مندی زمینه‌ی مشترک هر شکلی از برنامه‌ریزی است. از آنجایی که فضا محل توزیع و بازتوزیع منابع متعدد است، از این‌رو همواره محل منازعه و تضادهاست. نظام شهرسازی به‌مثابه دانش مدیریت فضا همواره به دنبال مرتفع کردن برخی منازعاتی است که در فضا ظهور و بروز پیدا می‌کنند. با در نظر گرفتن چنین تعریفی از فضا و نظام برنامه‌ریزی است که شهرسازی بیش از هر زمانی به‌مثابه یک عقلانیت تنظیم‌کننده محسوب می‌شود. عقلانیتی که از خلال اشکال مختلف برنامه‌ریزی و طراحی به دنبال حداکثر بهره‌گیری از مناسبات فضایی در راستای نظم و نظام‌بخشی است. حاصل چنین مواجهه‌ای بیش از هر زمانی تولید برخی مزادها و باقیمانده‌های فضایی است.

روش: پژوهش حاضر از خلال تحلیل گفتمان به تبیین روابط فضایی و مناسبات اقتصادی و سیاسی پرداخته است. بدیهی است با توجه به اقتضات گفتمان، برخی مفاهیم و استراتژی‌های گفتمانی که منجر به تنظیم‌گری در فضا می‌شوند مورد تحلیل قرار می‌گیرند.

یافته‌ها: گفتمان غالب همواره به دنبال تثبیت وضعیتی است که از آن تحت عنوان وضع موجود یاد می‌شود. در برابر چنین مواجهه‌ای، خوانش انتقادی نشان می‌دهد اساساً مفهوم فضا یک برساخته اجتماعی و سیاسی است که بیش از هر زمانی به اشکال مختلف تنظیم‌گری پیوند خورده است. درک روابط تنظیم‌کننده در فضا از خلال روشن کردن شیوه‌های فضا مندی سیاست‌ها در سطوح مختلف، می‌تواند به تولید فضایی یاری رساند که در آن مناسبات فضایی معطوف به حداکثر شمولیت اجتماعی و حداقل کنارگذاری اجتماعی و فضایی باشد.

نتیجه‌گیری: جهت خلق مناسبات فضایی عادلانه در ساحت سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و مدیریت ضروری است از خوانش فروکاست‌گرایانه‌ی کالبدمحور از مفهوم فضا به خوانش برساخت‌گرایانه حرکت کرد. در چنین درکی از فضا است که در نهایت امکان مرتفع کردن برخی تضادها و منازعات فضایی فراهم می‌آید.

نوآوری، کاربرد نتایج: صورت‌بندی از مناسبات فضایی از منظر گفتار اقتصاد سیاسی می‌تواند زمینه‌های گفتمان‌سازی در ساحت سیاست‌گذاری در راستای دست‌یابی به تولید فضایی عادلانه را فراهم آورد.

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره: ۱۵

دوره: ۵۷

صفحه: ۶۴-۸۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۲۶

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۳/۰۱/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۲۹

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۸/۱۱

کلیدواژه‌ها:

- تنظیمات فضایی
- دیسپوزیسیون برنامه‌ریزی
- دانش شهرسازی
- سیاست‌ورزی

نحوه ارجاع به این مقاله:

یزدانیان، احمد، پورجعفر، محمدرضا و رفیعیان، مجتبی. (۱۴۰۳). اندیشیدن با فضا، ملاحظات در باره تنظیمات فضایی و فضا مندی سیاست‌ها. *مطالعات جغرافیایی مناطق خشک*، ۱۵(۵۷): ۶۴-۸۴

doi: 10.22034/jargs.2024.435585.1083

ناشر: دانشگاه حکیم سبزواری

© نویسنده(گان).

۱- مقدمه

امروزه ما در جهان تنظیمات زندگی می‌کنیم، در جهان انضباط. تکرر عظیم انضباط‌های محلی و ناحیه‌ای باید در پس‌زمینه تلاش برای ایجاد انضباطی عام، تنظیم عام رفتار افراد و قلمرو در قالب پلیسی متکی بر الگوی اساساً شهری انجام شود. بدل کردن شهر به نوعی شبه‌صومعه و ناحیه به نوعی شبه‌شهر رؤیای انضباطی عظیمی است که در پس پلیس جای دارد. تجارت، شهر، تنظیم و انضباط ویژگی‌های خصیصه‌نمای منطقی و عمل پلیسی هستند (Foucault, 2020).

مفهوم کنترل در قلب هر نظام اجتماعی قرار دارد. در این معنا، مناسبات فضایی به اشکال مختلف کنترل، سرکوب و منطقاً مقاومت پیوند خورده است (Pløger, 2023). جوامع از نظر ماهیت و شکل کنترلی که بر روی جسم و ذهن گروه‌های اجتماعی از خلال اجتماعی کردن، آموزش، مذهب، سیاست‌های شهری و دیگر عواملی از این قبیل اعمال می‌کنند، متفاوت هستند. در اینجا بحث بر سر کمیت کنترل نیست. بلکه مسئله بر سر رابطه تاریخی میان کنترل اجتماعی و مناسبات فضایی است (Uddin & Piracha, 2023). ماهیت چنین کنترلی با تکثیر نظام‌های تکنولوژیک، بوروکراتیک و قوانین مرسوم که زندگی اجتماعی از خلال آن‌ها مدیریت می‌شود، تغییر می‌کند. کیفیت چنین مکانیسم‌هایی هم از نظر فرمی و هم از نظر محتوایی تا به امروز تغییرات قابل توجهی داشته است. به‌گونه‌ای که مکانیسم‌های کنترل از وجوه فیزیکی به روان‌شناختی، از جسم به ذهن، از زور به اقناع، از سلطه به میانجی‌گری، از مصرف فعال به پذیرش منفعلانه، از فضای اجتماعی به فضاهای هتروتوپیک و خارج از حلقه اجتماعی و از پیشرفت کند سرمایه‌داری صنعتی به نظم نوین جهانی تغییر کرده است (Cuthbert, 2017). اگر سیاست را صرفاً در قالب روابط قدرت و یا تعارض منافع تعریف کنیم، به مشکل مشابهی در مفهوم‌پردازی سیاست و فضا برمی‌خوریم. نگاه اول فضا را سیاسی می‌بیند چراکه روابط متکثر قدرت در فضا در جریان است که فضا را تولید و به این اتکاء روابط قدرت را بازتولید می‌کند (Fokdal, 2008). به همین شکل نگاه دوم فضا را سیاسی می‌بیند چراکه گروه‌های مختلف با منافع متعارض در فضا حاضرند که هر کدام به دنبال بیشینه کردن منافع خود هستند (Lehtovuori, 2016). در هر دوی این خوانش‌ها، فضا برابر است با گروه‌ها یا نهادهای پیشاپیش موجود با منافع مشخص و غالباً متعارض. هیچ‌کدام از این دو تعریف به خصیصه‌ی سیاسی خود فضا راه نمی‌برند. این البته به این معنا نیست که روابط قدرت در فضا جاری نیست و یا منافع متعارض در فضا به بحث سیاست و فضا بی‌ارتباط است. بلکه فضا به‌صرف این‌که مملو از قدرت است و یا به‌صرف این‌که تعارضی از منافع در آن حاضر است، سیاسی نمی‌شود. اگر بگوییم این روابط قدرت است که فضا را سیاسی می‌کند، آنگاه خود فضا دیگر چه ویژگی دارد که سیاسی خوانده شود؟ اگر این منافع متعارض است که چیزها را سیاسی می‌کند، آنگاه خود فضا دیگر چه اهمیت سیاسی‌ای دارد؟ نگاه اول همه چیز از جمله فضا را سیاسی می‌انگارد و نگاه دوم به اهمیت و خصیصه‌ی سیاسی خود فضا بی‌توجه است. همچنین هر دوی این نگاه‌ها در برابر این پرسش که «چه چیزی فضا را سیاسی می‌کند؟ همیشه و از پیش جوابی حاضر آماده در جیب دارند، مثلاً پاسخ روابط قدرت است» (Dikec, 2005).

در اینجا قدرت بیش از هر زمانی چیزی متمایز از زور و اجبار است (Foucault, 2010). در راستای درک صورت‌بندی پژوهش از مفهوم قدرت ضروری است از توصیف همیشگی اثرات قدرت در قالب واژه‌هایی منفی نظیر قدرت طرد کننده، سرکوبگر، سانسورگر، پنهان کننده و غیره عبور کرد. در واقع قدرت تولیدکننده‌ی واقعیت‌ها و قلمروی ابژه‌ها و حقیقت است که معرفت‌شناسی در هر دوره را تولید می‌کند (Foucault, 2023). آنچه اینجا مطرح می‌شود «گفتمان‌های انضباطی» هستند که کردارهای پراکنده‌ی قدرت جاری و ذاتی در بازنمایی‌های فضا را وضوح می‌بخشند (Tavangar & Forghani, 2023). در سده‌های اخیر در اشکال اعمال قدرت تحولاتی رخ داده است؛ به این صورت که قدرت، در قرون هفدهم و هجدهم از شکل حاکمیت و سرکوب به شکل قدرت مشرف بر حیات با هدف تأمین رفاه و سلامت فرد و جمع، درآمد و در سده نوزدهم به شکل آناتومی سیاسی بدن با تأکید بر به‌کارگیری فناوری انضباطی ظاهر شده است (Dreyfus & Rabinow, 2014).

قدرت یک مفهوم ساده دستوری و از بالا به پایین نیست، بلکه حالت شبکه‌ای دارد (Foucault, 2010)؛ بنابراین سوژه قدرت می‌تواند با فعالیت‌های اجتماعی‌اش فضاهایی خلق کند که در تضاد با روابط غالب قدرت در آن محیط است؛ بنابراین در اینجا فضا استعاره‌ای برای ظرف قدرت‌های متضاد محسوب می‌شود (Pløger, 2023). در بحث از فضا و چگونگی سیطره‌ی قدرت بر فضا علاوه بر الگوها و مجموعه روابط در ساحت دولت یا فرادست، مجموعه روابط بیرون از حدود آستانه‌های دولت و دم‌دستگاه سیاسی نیز اهمیت دارند.

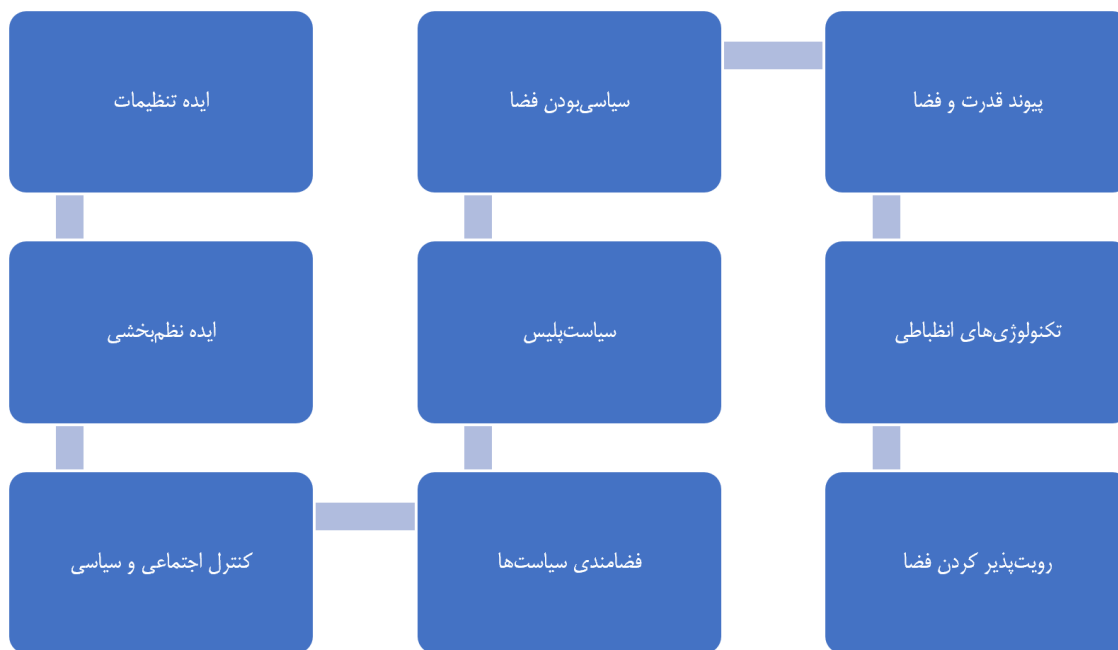
اواخر سده هیجدهم میلادی، دانش شهرسازی و معماری کم‌کم درگیر مسأله‌هایی چون جمعیت، سلامت و مسئله شهر شده و به موضوع استفاده از آرایش فضا برای اهداف اقتصادی سیاسی تبدیل شد (Gordon, 1980). در دوران معاصر می‌توان پیشرفتی را در تأمل درباره معماری فضا به‌عنوان کارکردی از اهداف و تکنیک‌های اداره جوامع مشاهده کرد (Foucault, 1986). شکل‌گیری دانش جدید در عصر روشنگری، طی قرن‌های گذشته با تکوین صورت‌های جدیدی از مناسبات قدرت همراه بوده است که با محو شدن صورت‌های آشکار سلطه، زیر نقاب آزادی در سایه پوشانده شده و از نظرها پنهان مانده‌اند (Gordon, 1980). ظهور این صورت‌بندی‌های جدید از قدرت با تأسیس برخی رشته‌های مرتبط همچون شهرسازی و معماری در میدان دانش که مبتنی بر اشکال مختلف سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی‌اند همزمان است.

فناوری انضباطی با نگاه خریدینانه‌اش و با توجه به جزئیات، می‌خواهد زندگی روزمره افراد را سامان ببخشد. توزیع و طبقه‌بندی افراد در مکان و جداسازی بدن‌ها از یکدیگر از نخستین تکنیک‌هایی است که فناوری انضباطی از آن برای رؤیت‌پذیر کردن افراد و آنچه درون فضا می‌گذرد، بهره می‌برد (Ward, 2023). این همان سازوکاری است که از آن تحت عنوان هنر توزیع‌ها یاد می‌شود؛ بنابراین فضا بیش از آنکه محملی برای مفاهیم انتزاعی و ایدئولوژی‌ها باشد، در درجه اول جایی است که گفتمان‌های قدرت و دانش تبدیل به مناسبات واقعی قدرت می‌شود. بر همین اساس فضا در هر شکلی از زندگی اجتماعی مقوله‌ای بنیادی است و اساس هر اعمال قدرتی است (Foucault, 1986).

تنظیمات فضایی شیوه‌های خاصی از سازمان‌دهی فضایی است که طی فرایندهای تاریخی به دست کارویژه‌های میدان دانش به تدریج تکوین یافته‌اند و طیف متنوعی از ابزارهای فضایی را برای توزیع بدن‌های انسانی، استقرار انضباط و درونی‌سازی کنترل اجتماعی توسعه داده‌اند (Dreyfus & Rabinow, 2014). فناوری‌های انضباطی با استخدام حرفه‌های تولید فضا شیوه‌هایی هرچه به‌صرفه‌تر، فنی‌تر، مشخص‌تر و کارا تر جهت سازمان‌دهی اجتماع ایجاد کرده‌اند. علاوه بر بحث فناوری‌های انضباطی و مکانیسم‌های فضایی ضروری است به الزامات عملکردی و فعالیت‌ها نیز اشاره کرد. فضا با الزامات کارکردی قدرت مرتبط است. در نتیجه، آنچه مفهوم‌پردازی می‌شود، پیدایش مجموعه نوینی از اعمال و رویه‌های مشخصاً فضایی است که شدیداً با پرورش شهر و آنچه حکومت‌مندی نام می‌گیرد، درهم‌تنیده است (Zieleniec, 2019).

حکومت‌مندی به بیان ساده بیانگر بسط شگفت‌آور گستره عمل حکومت است. این بسط، تمام آن فعالیت‌ها و سپهرهای کنشگری انسانی، چه به‌مثابه اشخاص منفرد و چه به‌طور جمعی را در برمی‌گیرد که باید ساختاریابی، دست‌کاری یا کنترل شوند (Guo & Herrmann-Pillath, 2023)؛ بنابراین تجویز و تحدید فعالیت‌های مشخص سیاسی، اجتماعی، فراغتی و تفریحی و نیز تجویز و تحدید برخی گروه‌های اجتماعی نسبت به برخی دیگر، فضا را به عرصه‌ای بالقوه برای منازعه تبدیل می‌کند، عرصه‌ای که در آن ارزش‌های هنجار ساز به‌میانجی منضبط‌سازی، نظم‌بخشی و تنظیم فضا دنبال می‌شوند (Oakes, 2019). شکل، ساختار و کارکرد عمیقاً در فضاهای اجتماعی به هم پیوند می‌خورند که عرصه‌های روزمره را بازنمایی می‌کنند. به‌واسطه چنین مشخصاتی، تولید فضا روابط قدرت را در برمی‌گیرد؛ روابط قدرتی که به‌طور مادی بر چشم‌انداز مناسبات فضایی حک می‌شوند اما در معرض ارزش‌ها، معانی و استفاده‌های متضادند (Zieleniec, 2019).

نظریات اجتماعی درک بدیهی و خنثای فضا را به خوانش برساخت‌گرایانه از آن، تغییر می‌دهند و بر نقش فضا در ساخت و دگرگونی حیات اجتماعی و ماهیت مبتنی بر قدرت آن تأکید می‌کنند (Nascimento Neto et al, 2023). با توجه به رابطه فضا و قدرت، می‌توان شیوه‌های اصلی سیطره‌ی قدرت بر فضا را اعمال مکانیسم‌های فضایی، فناوری‌های انضباطی و کنترل فعالیت‌ها دانست (Massey, 2009). در واقع اصحاب قدرت در این روش با استخدام حرفه‌های تولید فضا شیوه‌هایی هرچه به‌صرفه‌تر، فنی‌تر، نامشخص‌تر و کارا تر از اعمال زور را برای سازمان‌دهی اجتماع از طریق فضا به کار می‌بندند. لذا در این شیوه طبقه حاکمه می‌تواند با اعمال نظارت مستقیم بر فرایند برنامه‌ریزی و طراحی فضا یعنی از طریق کنترل ویژگی‌های کالبدی فضا از یکسو و تعریف عملکردهای مناسب برای آن از سوی دیگر، از شیوه‌هایی پنهانی‌تر و در عین حال کارا تر برای دستیابی به اهدافی نظیر تأکید بر قدرت و برقراری نظم اجتماعی، کنترل مالکیت اراضی، توزیع هدفمند طبقات اجتماعی و ارائه‌ی تصویری از کارایی بهره‌جویید. در این معنا فضا، جایی است که گفتمان‌های قدرت و دانش، به جای آن که صرفاً در مفاهیم و ایدئولوژی‌هایی انتزاعی ساکن شوند به روابط بالفعل قدرت تبدیل می‌شوند.

شکل ۱. ایده تنظیمات فضایی

۲- مواد و روش

پژوهش حاضر با خوانشی نظام‌مند از تبیین‌های گفتمانی بر در هم‌تیدگی روش‌شناسی، نظریه و واقعیت فضایی تأکید می‌کند. هدف از چنین خوانشی، امکان دادن به اشکال متفاوتی از صورت‌بندی مناسبات روابط فضایی است. تا بدین واسطه با عبور از قرائت‌های فروکاست‌گرایانه و کالبدی به فهم مجموعه روابط و نیروهایی دست یابیم که اساساً فضا را تولید می‌کنند. در واقع از این منظر، فضا به‌مثابه میدانی از نیروست که از خلال روابط مبتنی بر منازعه مدام در حال تولید و بازتولید است. دانش شهرسازی و عقلا‌نیت برنامه‌ریزی به دنبال ممکن کردن شیوه خاصی از منازعات فضایی است. در اینجا پرسش‌های پژوهش معطوف به درک صورت‌بندی‌های گفتمانی پیرامون تنظیمات فضایی است. از این رو می‌توان گفت روش‌شناسی پژوهش حاضر به نوعی مبتنی بر تحلیل گفتمان انتقادی است.

در دوره‌ای گفتمان ذیل مفهوم بزرگ‌تر ایستاده یا معرفت، دوره دیگری ذیل مفهوم آرشیو و در دوره آخر ذیل مفهوم سامانه یا دیسپوزیتیف قرار می‌گرفت. بر این اساس می‌توان گفت مفهوم گفتمان و معنای نظری آن نزد متفکرین انتقادی از جمله فوکو یک ایده سایل است. چنین ایده‌ای از یک کنش شبه‌کلامی ساده تا سازوکارهای اجتماعی پیچیده را شامل می‌شود. مفهوم گفتمان سه کاربرد دارد که همگی بر مبنای یک اتم شکل گرفته‌اند. در این معنا، گفتمان یا به عنوان قلمرو عمومی گزاره‌ها یا گروه قابل افراد گزاره‌ها و یا به عنوان رویه تنظیم شده‌ای که تعداد مشخصی از گزاره‌ها را توضیح می‌دهد، به کار می‌رود (Foucault, 1969). در اینجا اتم یا واحد مبنایی گفتمان در هر سه کاربرد نامبرده در مقیاس گزاره معنا می‌یابد.

گزاره صرفاً نه کلمه، مفهوم و نه شی است، بلکه بیشتر نوعی کارکرد است. کارکردی که درون شبکه‌ای از گزاره‌های دیگر تولید می‌شود. هویت گزاره از کاربرد آن به دست آمده و در طول زمان می‌تواند دگرگون شود. به عنوان مثال درست رانندگی کن می‌تواند یک گزاره باشد، هم به مثابه یک گزاره عامیانه وقتی در خیابان یکی به دیگری هشدار می‌دهد و یا پدری به فرزندش می‌گوید و هم به عنوان یک کنش کلامی جدی وقتی یک پلیس به راننده یا رانندگان می‌گوید (Dreyfus & Rabinow, 1983). در اینجا، در گزاره‌های نوع دوم، گزاره عبارت از شرط و چگونگی حضور متناسب با گروهی از نشانه‌ها است (Foucault, 1969) گزاره‌ها را می‌توان همچون عرصه‌هایی به مثابه نظامات روابط پراکنده که شرایط گفتمان‌ها هستند در نظر گرفت (Dean, 1997). این روابط پراکنده می‌توانند در ظاهر حمایت‌گرانه یا متضاد گزاره باشند. در واقع اگر چنین شرایطی وجود نمی‌داشت آن گزاره نمی‌توانست ظهور کند. به بیانی دیگر می‌توان گفت زمانی که نظامی از پراکندگی را میان تعدادی گزاره بازشناخته و توصیف کنیم، آن وقت است که یک صورت‌بندی گفتمانی را بازشناسی کرده‌ایم.

گفتمان به واسطه برخی قواعد که به نوعی شرایط وجود عناصر گفتمانی به شمار می‌روند، به وجود می‌آید. هر گفتمان هنگامی که شکل می‌گیرد، چهار وجه کلیدی دارد که به وسیله و در درون گفتمان و بر مبنای آن قواعد به وجود می‌آیند. در واقع می‌توان گفت گفتمان هنگامی شکل گرفته چهار عنصر ابژه، موقعیت‌های سوژه، مفاهیم و استراتژی‌ها را تولید کرده باشد. هر کدام از عناصر مذکور صورت‌بندی‌های مختلفی‌اند که به میانجی کارکرد گزاره‌ها تولید می‌شوند. پیوند مفاهیم، گزاره گفتمان و صورت‌بندی گفتمانی در همین کارکردها نهفته است. اگر گزاره به جریان بیفتد، باید مورد ارجاع قرار گیرد. موقعیت مبتنی بر سوژگی تولید کند، یک حوزه همجواری برای گزاره‌ها تولید کند و نهایتاً از طریق به‌کارگیری مجدد مابه ازای مادی پیدا کند. بر مبنای این کارکردها چهار صورت‌بندی وجود دارد که طی آن‌ها ابژه، سوژه، مفاهیم و استراتژی‌ها تولید می‌شوند (Hajli, 2015).

برای روشن شدن هر کدام از مقوله‌ها می‌توان گفتمان شهرسازی را در مرکز تحلیل قرار داد. در گفتمان شهرسازی بی‌نظمی فضایی به عنوان ابژه تولید می‌شود. ابژه چیزی است که گفتمان درباره آن سخن می‌گوید. در اینجا شهرساز حق سخن گفتن درباره چینی‌های فرسوده و اساساً مناسبات فضایی را به همراه سایر نیروهای مربوطه از جمله پلیس، شهرداری، دولت و دیگران دارد؛ بنابراین در اینجا شهرساز سوژه یا دارای صلاحیت سخن است. بدیهی است هر کس دیگری هم می‌تواند درباره بی‌نظمی فضایی در شهرها سخن بگوید؛ اما آن سخنی که جدی گرفته می‌شود و مبنای سیاست‌گذاری قرار می‌گیرد، تنها سخنی است که از جایگاه تعریف شده درون گفتمانی در فضا منتشر می‌شود. مفاهیمی مانند چینی‌های فرسوده، محلات غیربهداشتی، اجتماعات خطرناک، آسیب‌های اجتماعی و غیره مفاهیمی هستند که از طریق آن‌ها سوژه‌ها درباره ابژه مناسبات فضایی سخن می‌گویند. همه این مفاهیم و ابژه و سوژه زیرمجموعه نظریه‌ها و دیدگاه‌ها بزرگ‌تری قرار دارند که می‌توان از آن تحت عنوان استراتژی یاد کرد. یک تحلیل‌گر گفتمان در تحلیل خود می‌تواند با در نظر داشتن ضمنی عناصر چهارگانه، صرفاً روی یکی از عناصر مذکور تمرکز کند. از همین رو در پژوهش حاضر، روی استراتژی‌ها و مفاهیم تمرکز شده است.

در فرایند تحلیل عناصر ضروری است در نظر گرفته شود گفتمان یک موجودیت ذهنی پیشاپیش موجود نیست، بلکه فرایندی است که زمانی که ظهور می‌کند عناصر را به وجود آورده و همان‌قدر واقعی است که ابژه‌های آن واقعی هستند. برای مثال گفتمان نوسازی را در نظر بگیرید. اولاً در این گفتمان مفهومی به نام فرسودگی از پیش موجود نیست که گفتمان سعی کند درباره آن سخن بگوید، بلکه این گفتمان در لحظه‌ای که شروع به سخن گفتن درباره فرسودگی می‌کند آن را به عنوان ابژه گفتمانی تولید می‌کند. ثانیاً، گزاره‌های این گفتمان همان‌قدر واقعی هستند که خود فرسودگی واقعی است. در اینجا واقعی بودن به معنای اثرگذاری بر فرایندهای اجتماعی است. رویه‌های گفتمانی روش‌هایی‌اند که در آن‌ها، گزاره‌ها که توسط عناصر گفتمانی و غیر گفتمانی دیگر حمایت شده یا به چالش کشیده می‌شوند، تولید می‌شوند تا به ابژه‌ها ارجاع دهند، جایگاه سوژه‌ها را مشخص سازند، مفاهیم را بکار ببرند و استراتژی‌ها را روشن سازند. قواعد صورت‌بندی از گروه‌بندی عناصر گفتمانی و غیر گفتمانی می‌آیند. این قواعد هم مولد گزاره‌ها هستند و هم توسط آن‌ها به کار می‌افتند. به بیان دیگر، گزاره‌ها حاملین قواعد هستند.

فرایندهای گفتمانی در ارتباط با فرایندهای غیر گفتمانی عمل می‌کنند تا گزاره‌ها را به وجود آورند. عناصر و رویه‌های غیر گفتمانی مجموعه‌ای از کردارها، رخدادها، تغییرات ساختارها، روابط و به‌طوری کلی شرایطی‌اند که ظهور و بروز گفتمان متأثر می‌کنند. به عنوان مثال، شرایط بهداشتی، عرض معابر و گذربندهای، الگوی خیابان‌کشی و کوچه‌ها، میزان تراکم جمعیتی، تراکم ساختمانی، نمای ساختمان‌ها، طبقات اجتماعی ساکن در محلات، الگوی محله بندی، جنبش‌های اجتماعی و سیاسی، عدم امکان گردش سرمایه در محلات و دیگر مؤلفه‌ها همگی عناصر یا رویه‌های غیر گفتمانی‌اند که گفتمان نوسازی را متأثر می‌کنند. هر گفتمانی همواره با سایر گفتمان‌ها در ارتباط متقابل است. یک گفتمان امکان دارد مشابه یک گفتمان دیگر باشد. یا بالعکس، یک گفتمان ممکن است نسبت به گفتمانی دیگر مواجهه‌ای متخاصم داشته باشد. در این معنا می‌توان گفت ارتباط گفتمان‌ها می‌تواند مبتنی بر شباهت، تضاد، ارتباط تکمیلی یا محدودیت متقابل باشد (Foucault, 1969). فراتر از این، گفتمان‌ها مانند ثروت یک جامعه بوده و حضور آن‌ها حقایق جامعه را تولید می‌کند. صورت‌بندی گفتمان یک فعالیت آزادانه در درون جامعه نیست. طبیعتاً هر جامعه‌ای اقتصاد گفتمان‌های حقیقت (Foucault, 1980) متعلق به خود را دارد که به واسطه آن تولید گفتمان که به معنای تولید حقیقت و بنابراین اعمال قدرت است را کنترل می‌کند، سازمان می‌بخشد و توزیع می‌کند. حقیقت این کالای نایاب و پر بهاء نباید چنان فراگیر باشد که همه بدان دسترسی داشته باشند. به همین دلیل جوامع مختلف دارای اقتصاد حقیقت و اقتصاد تولید گفتمان هستند. اقتصاد به معنای مدیریت هوشمندانه و دقیق منابع است. حقیقت منبع قدرت و ثروت است. در این معنا اقتصاد حقیقت بیش از هر زمانی به معنای مدیریت هوشمندانه تولید حقیقت‌ها است (Hajli, 2015).

۳- یافته‌ها

۳-۱- ایدئولوژی شهرسازی: حدود نظم‌گذاری

شهرسازی به‌مثابه دکتترین یا دقیق‌تر ایدئولوژی‌ای است که دانش جزئی را تفسیر و کاربردهای آن را توجیه می‌کند و آن را به تمامیتی تعیین‌کننده‌ی مناسبات فضایی تبدیل می‌کند. فلسفه و معرفت شهری در بدو امر به شکل امری رونمایی در جامعه متولد شد. جامعه‌ای که ساختارهایش پتانسیل تبدیل شدن به شکل خاصی از شهر را داشتند. این فلسفه میراث گران‌قدر قدیمی خود را در قالب اندیشه‌های نظرورزانه بسط و توسعه داد. البته این اندیشه‌های نظری ترکیبی از داده‌های تجربی را سرهم‌بندی کرده است، چیزی که جز رونوشت تقلیل‌یافته از علم نیست. شهرسازی به‌مثابه ایدئولوژی امروزه بیش از هر زمانی معنا و مفهومی مشخص پیدا کرده است (Metzger, Allmendinger & Kornberger, 2020). مطالعه مشکلات گردش و حرکت و برقراری نظم و تحلیل داده‌ها در ابر شهرهای مدرن، به نوعی دانش تجربی و درنهایت به دستورات فنی منتهی می‌شود. این ادعا که شهر شبکه‌ای از ارتباطات و گردش چیزها و مرکز اطلاعات و تصمیم‌گیری است، خود سراسر آکنده از ایدئولوژی است؛ این ایدئولوژی شهرسازی که بر پایه قسمی تقلیل-استقرایی خودسرانه بنا شده، خود را حقیقتی تام و امری مطلق و خدشه‌ناپذیر می‌نامد. دستاورد شهرسازی اما چیزی جز کشیدن لوله‌ها و جاده‌ها و محاسباتی که به نام علم و یقین علمی بازنمایی می‌شوند، نیست (Kofman & Lebas, 2021).

ایدئولوژی شهرسازی دو سویه روانی و اجتماعی مستقل دارد. از منظر روانی، ایدئولوژی شهرسازی به نظریه عقلانیت و سازماندهی‌ای اشاره دارد که حول و حوش ۱۹۱۰ همزمان با دگرگونی جامعه معاصر سر و شکل گرفت (زمان شروع بحران‌های عمیق و تلاش‌های متعاقب آن ابتدا در سطح کارخانه و سپس در سطح جهانی برای عبور از بحران با توسل به تکنیک‌های سازمان‌دهی) (Allmendinger & Haughton, 2012). پس از این است که پای سویه‌های اجتماعی به میان می‌آید و مفهومی از فضا پا به عرصه ظهور می‌گذارد. ایدئولوژی شهرسازی تمام مسائل جامعه را به مسئله فضا تحویل و هر آنچه از تاریخ و آگاهی است به اقتضائات فضایی ارجاع می‌دهد. شهرسازی ایدئولوژی‌ای است که همه چیز را بلافاصله تقسیم و ازهم‌گسیخته می‌کند. آیا وقتی جامعه درست کار نمی‌کند نباید انتظار برآمدن آسیب‌شناسی فضا را داشته باشیم؟ به رسمیت شناختن اولویت فضا بر زمان دیگر در چارچوب آسیب‌شناسی نگریسته نمی‌شود که مثلاً نشانه‌ای باشد در میان دیگر نشانه‌ها از زمینه‌های بیماری اجتماعی. بلکه حالا با بازنمایی‌های جدید مانند فضاهای سالم و فضاهای بیمار روبه‌رو هستیم. شهرسازان کارشان این است که میان فضاهای بیمار و فضایی که سلامت اجتماعی و روانی را تضمین می‌کنند، تمایز بگذارند. شهرسازان به‌عنوان پزشکان فضا باید توانایی درک فضاهای اجتماعی موزون و هماهنگ را داشته باشند، باید بتوانند فضاهای نرمال و نرمالیزه کردن فضا را مفهوم‌پردازی کنند؛ بنابراین کارکرد شهرسازی این است که واقعیت‌های اجتماعی از پیش موجود را بر روی این فضا بارگذاری کنند (Kofman & Lebas, 2021).

فلسفه شهر پیشتر به پرسش‌هایی پاسخ می‌داده است که برآمده از کارکردهای جوامع پیشرفته سرمایه‌داری بود. در این بستر شهرسازی که هم یک حرفه و هم ایدئولوژی است، برای پاسخ به بحران فراگیری شهر سر برآورده است. بحرانی که با ظهور سرمایه‌داری صنعتی و رقابتی شروع شده، هر روز عمیق‌تر می‌شود. این بحران جهانی به واقعیت شهری جلوه‌های جدید بخشیده است. این بحران نوری بر آنچه پیش از این به‌ندرت و به‌گونه‌ای تقلیل‌یافته درک می‌شد تاباند؛ چیزی را بر ما عیان کرد که پیشتر به‌درستی درک نمی‌شد. این بحران نه‌تنها ما را مجبور به بازاندیشی در تاریخ شهر و مفهوم‌پردازی مجدد دانش شهری کرد، بلکه پرتوی جدیدی بر تاریخ فلسفه و هنر نیز تاباند (Gunder & Hillier 2009). تا همین اواخر، اندیشه‌ی نظری شهر را به‌مثابه یک موجودیت، یک ارگانسیم و یک کل در میان کل‌های دیگر می‌فهمید. البته این بخش خوشبینانه‌ی داستان است. در موارد دیگر شهر به چیزی ثانوی، ابتدایی یا بخشی تصادفی از تاریخ و تکامل تقلیل داده می‌شد. از این منظر شهر چیزی جز پیامدی پیش‌پاافتاده و اثری محلی نبود که صرفاً منعکس‌کننده‌ی جریان تاریخ عمومی است (Kofman & Lebas, 2021).

این بازنمایی‌ها که تحت عناوین مختلف چون تکامل‌گرایی و اکولوژی‌باوری نام و نشانی برای خود پیدا کرده‌اند، پیش از این مورد نقد قرار گرفته‌اند. این رویکردها نه دانش نظری‌ای درباره شهر به دست می‌دهند و نه راهی برای رسیدن به این دانش هموار می‌کنند؛ حتی جلوی پژوهش و کاوش را در همان ابتدای کار سد می‌کنند. این‌ها بیش از آنکه مفهوم و نظریه باشند، ایدئولوژی هستند. شهر همواره با جامعه به‌مثابه‌ی یک کل، با مؤلفه‌های برساننده‌اش (روستا و کشاورزی، نیروهای تدافعی و تهاجمی، قدرت سیاسی و دولت‌ها) و با تاریخ رابطه داشته است. با تغییر جامعه، شهر نیز دستخوش تغییر شده است؛ اما نباید تصور کنیم تغییر شهر نتیجه‌ی انفعالی تغییر جامعه به‌مثابه امری کلی است. شهر نیز اساساً متکی بر روابط بی‌واسطه، روابط مستقیم با اشخاص و گروه‌هایی

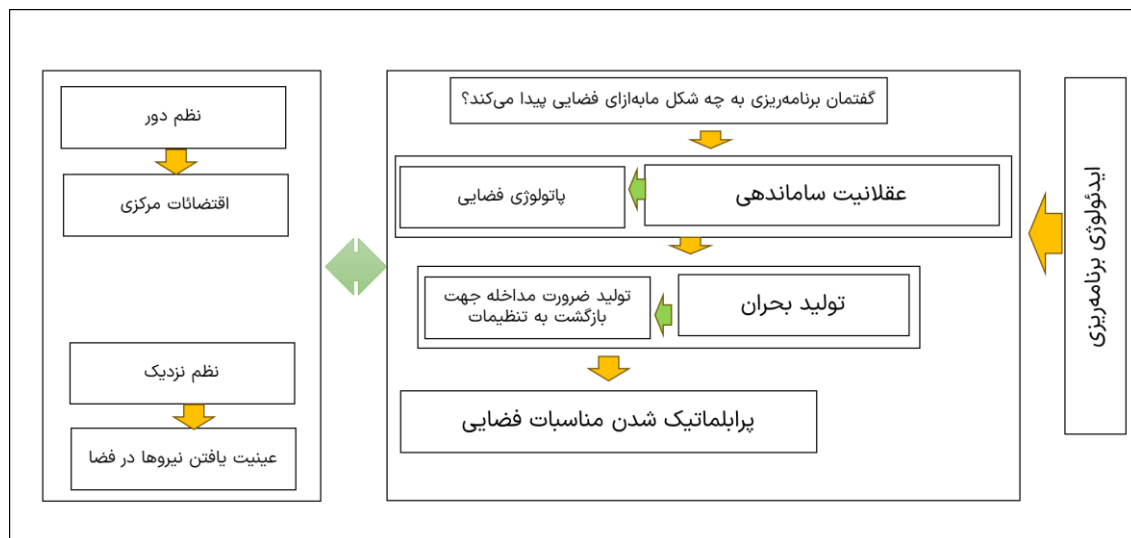
(خانوارها، نهادها و سازمان‌ها و اصناف و کسب و کارها) است که جامعه را تشکیل می‌دهند. با این وجود نباید شهر را به چنین روابط مستقیمی فروکاست و تغییراتش را نتیجه‌ی بلافصل تغییرات آنان تلقی کرد. شهر در حد فاصل آنچه نظم نزدیک و آنچه نظم دور خوانده می‌شود، قرار گرفته است. منظور از نظم نزدیک روابط میان افراد درون و میان گروه‌های بزرگ و کوچک و نسبتاً سازمان‌یافته است. نظم دور اما به نظم کلان جامعه اشاره دارد که توسط نهادهای بزرگ و قدرتمند همچون دولت، کدهای رسمی یا غیررسمی حقوقی و فرهنگ و دیگر ترکیباتی که انباشته از قدرت‌اند، تنظیم و تثبیت می‌شود (Davies, 2023).

نظم دور به این شکل خود را از بالا بر سطوح پایین‌تر تحمیل می‌کند. نظم دور اگرچه به شکلی انتزاعی، رسمی، فراحسانی و فراتجربی ظاهر می‌شود اما چیزی خارج از ایدئولوژی‌های سیاسی نیست. نظم دور دربرگیرنده‌ی اصول اخلاقی و حقوقی است. نظم دور خود را بر واقعیت مادی و عملی فرود می‌آورد و با حک کردن خود درون این واقعیت رویت‌پذیر می‌شود. نظم دور درون و به‌وسیله‌ی نظم نزدیک کار خود را پیش می‌برد، نظم نزدیکی که قدرت مسلط نظم دور را می‌پذیرد. نظم دور به شکلی بلافصل و بی‌واسطه ظهور می‌کند. شهر در این بین نقش میانجی را در میان دیگر میانجی‌ها بازی می‌کند. شهر نظم نزدیک را دربر می‌گیرد و از آن پشتیبانی می‌کند؛ شهر از مناسبات تولید و مالکیت محافظت می‌کند. شهر اساساً مکان بازتولید این مناسبات است. از طرف دیگر شهر خود درون نظم دور قرار گرفته است و آن را پشتیبانی می‌کند و به آن مابه‌ازای مادی و انضمامی می‌بخشد. شهر نظم دور را بر روی زمین و روی نقشه بر حیات بی‌واسطه پیاده می‌کند؛ شهر نظم دور را حک می‌کند و آن را می‌نگارد. متنی درون بافتاری بسیار بزرگ که به چنگ نمی‌آید مگر از رهگذر بازاندیشی (Kofman & Lebas, 2021).

با در نظر داشتن نظم دور و نزدیک می‌توان گفت، شهر وضعیتی است که تولید می‌شود (Schwarze, 2023). وقتی تولید را بدین شکل بسیط در نظر بگیریم، آن‌وقت مانند تولید دانش، فرهنگ و هنر و تمدن می‌توان از تولید شهر سخن گفت؛ درست چنانکه از تولید محصولات مادی و ابزارهای مادی صحبت می‌کنیم. این حالات مختلف تولید را نباید از یکدیگر جدا در نظر گرفت، مگر آنکه بخواهیم نگاهی تقلیل‌گرایانه به تفاوت‌ها داشته باشیم. شهر خود یک ابزار بوده و خواهد بود، اما نه همچون خودکار و دفتر ابزاری که در دست بیاید. ابزارکثیویتی آن یا به بیان دیگر شی‌بودن‌اش بیشتر شبیه زبان است که به افراد و گروه‌ها منتقل می‌شود، پیش از آنکه به کار بگیرندش و تغییرش بدهند. ابزارکثیویتی بودن شهر شبیه ابزارکثیویتی زبان است. زبانی مشخص که بر ساخته شده از جامعه‌ای مشخص است و توسط افراد آن جامعه صحبت می‌شود. یا می‌توان به جای ابزارهای انتزاعی و قدیمی فلاسفه و ابزارهای هر روزه و دم‌دستی، شی بودن شهر را با پدیده‌های فرهنگی مثلاً کتاب مکتوب مقایسه کرد.

شهر نظم را برقرار و شرایط را تعیین می‌کند. چه چیزی را؟ این همان چیزی است که اندیشه نظری باید کشف کند. این متن از صافی ایدئولوژی‌های مختلف گذشته است و هم‌زمان آن‌ها را مورد بازاندیشی قرار می‌دهد (Napoletano, 2023). نظم دور خود را بر نظم نزدیک فرا می‌افکند. نظم نزدیک اما بازتاب بی‌کم‌وکاست نظم دور نیست. نظم دور به کمک مجموعه‌ای از میانجی‌ها، نظم بی‌واسطه را تحت سلطه قرار می‌دهد. نظم دور از نظر دور می‌ماند بدون آنکه خود را بنمایاند. نظم دور این چنین کار می‌کند، بدون آن که نیازی به صحبت کردن از نظم متعالی، امر جهانی یا امر کلی داشته باشیم (Kofman & Lebas, 2021).

در اینجا ضروری است به برخی ملاحظات در فرایند تحلیل توجه کرد. شهر پیام‌هایی را دریافت و بازتاب می‌دهد. این پیام‌ها ممکن است فهمیده شوند و ممکن است فهمیده نشوند؛ یعنی ممکن است رمزگذاری شده یا نشده باشند و ممکن است رمزگشایی شده یا نشده باشند. بر همین روال به یاری مفاهیم زبان‌شناختی می‌توان شهر را فهمید و شنید: دال و مدلول، معنا و دلالت. البته باید بسیار محتاط و مراقب بود که شهر را یک نظام یعنی نظام واحدی از دال‌ها و معانی و در نتیجه ارزش‌ها در نظر نگیریم. این‌جا همچون دیگر حوزه‌ها با مجموعه‌ای از نظام‌ها روبه‌رو هستیم. در عین حال تمام واقعیت عینی و ایدئولوژیک شهر در نشانه‌شناسی خلاصه نمی‌شود. تئوری‌ای که شهر را صرفاً نظامی از دال‌ها بداند، در نهایت به ایدئولوژی منتهی می‌شود. این نظریه از خلال تقلیل شهر به رابطه‌ی دال-مدلولی و با استقراء کردن از دلالت‌هایی که به شکل واقعی قابل مشاهده‌اند، امر شهری را از بنیان مورفولوژیک و عمل‌های اجتماعی منفک می‌کند (Kofman & Lebas, 2021).

شکل ۲. مسأله‌مند شدن مناسبات فضایی از خلال عقلانیت برنامه‌ریزی

۳-۲- سامانه برنامه‌ریزی

در چند دهه اخیر پرسش‌های معطوف به فضا‌مندی و روابط فضایی بیش از پیش در مرکز توجه نظریات اجتماعی و شهری قرار گرفته است. نکته مورد توجه در چرخش‌های فضایی، تحلیل فضا در پیوند با مفاهیمی چون تولید ارزش اضافه، رشد و توسعه و انباشت است (Chahim, 2022). چنین ترکیبی را بیش از هر نیروی دیگری، دولت نمایندگی می‌کند. در اینجا منظور از دولت نیرویی است که امکان اشکال مختلف برنامه‌ریزی را ممکن می‌کند یا بدون آنکه الزاماً برنامه‌ریزی را تولید کرده باشد، بر آن اثر می‌گذارد (Geyer, 2023). بدین ترتیب فضاهایی که تا پیش از این اشغال نشده بودند همچون کوه‌ها، دریاها و مناطق بکر، از این به بعد مبنای مبادله قرار گرفته و با پیوند پیدا کردن با عناصر فراغتی و فرهنگی مختلف، کالایی‌سازی می‌شوند. در این میان مفهوم فضا نقش اصلی را به عهده دارد. فضا در سلطه‌ی چنین الگویی از تولید بسیار سهم قابل توجهی دارد. در واقع فضا در تمام سطوح از جمله در روابط تولید و مالکیت، سازمان‌دهی نیروی کار و نیروهای مولد و رونبها و بازنمایی‌ها نقش برساننده دارد. فضا چنانکه برخی از گفتمان‌ها بیان می‌کنند، پیامد ساده روابط اجتماعی نیست. امروزه با گسترش پیدا کردن وجه برسانندگی مناسبات فضایی بر سایر قلمروها، برنامه‌ریزی به واسطه فضا گرایش به این دارد که جایگزین شیوه‌های دیگر برنامه‌ریزی و مداخله شود. فضای سیاسی و اجتماعی امروز هم واقعی است و هم کارکرد دارد. هم مفروض است و هم ابزار. هم ضروری است و هم واقعیت. فضا تولید می‌شود، پس برساخته است (Asara & Kallis, 2022)؛ اما افزون بر این، از طرف دیگر فضا خود تولیدکننده و بازتولیدکننده نیز هست (Lefebvre, 2017). اکنون که این فضا از خلال روابط تولید، بازتولید و سلطه تولید می‌شود، به تسخیر طرح‌ها، همگنی، تجزیه و سلسله‌مراتب‌بندی درمی‌آید، در اینجا ضروری است به انواع نیروهایی که فضا را در اشکال مختلف، تغییر می‌دهند اشاره شود (همان). شیوه‌ای که نظام سیاسی- حقوقی از خلال آن ساختارهای فضایی را متأثر می‌کند کاملاً شناخته شده است. ساختارهایی که فضا در آن پرداخته، محقق، تسخیر، تعریف و نهادینه می‌شود تا به مقاصد سیاسی و اقتصادی خاصی خدمت‌رسانی کند (Ward, 2023). تا جایی که بخش قابل توجهی از دستمزد اجتماعی آشکارا به میانجی واحدهای فضایی سازمان‌دهی می‌شود. دولت سودهای کارکردی از چندپارگی فضا به دست می‌آورد (Kirby, 1983). در جوامع سرمایه‌داری معاصر، کنش برنامه‌ریزی همچون یک رقص‌پردازی آیینی از امور روزمره تطور یافته است و تنها به صورت یک فناوری فرودست دوام خواهد آورد. در این میان می‌توان به برخی ضوابط حقوقی نیز اشاره کرد که همچون تجسم مداخله نظام سیاسی در ارتباط با تولید و گردش سرمایه در فضا و از خلال آن است (Obeng-Odoom, 2023). در این معنا، دولت به میانجی تعریف حقوقی از شرایطی که تحت آن عاملان اجتماعی می‌توانند فضای شهر را از آن خود کنند، یا از خلال تعریف ضوابط زمین و الگوهای خاصی از توزیع کاربری‌های شهری بیش از پیش سوبیه‌های فضا‌مند پیدا می‌کند.

۳-۱-۱- همگون سازی فضایی

در مقیاس جهانی فضا به اشکال مختلف بازتولید می‌شود. چنین فرایندی اساساً مبتنی بر همگون سازی است (Olsson & Besussi, 2023). در این معنا ما وارد جهانی از ترکیب‌ها می‌شویم که هر مؤلفه‌اش شناخته شده و مشخص بوده و متعاقباً شباهت‌ها دست کمی از یکسانی و یکدستی ندارند. نظام‌های هم‌ارزی در فضا، وجودی محسوس پیدا می‌کند و در فضاهای مختلف حک می‌شود. تأثیرات بی‌نتیجه‌ی تفاوت که به‌طور تحقیرآمیزی همچون تأثیراتی زیبایی‌شناسانه فهمیده می‌شود، یکنواختی را از بین نمی‌برد. این مصرف تکرارشونده فضایی که با چیزها پر شده است، به ملالی ماندگار منتهی می‌شود. پیوند عجیب نارضایتی و رضایت با تأثیر کامل عمل می‌کند. فضای تولیدشده دربرگیرنده یا به بیان دقیق‌تر، پوشاننده تمام فرآورده‌هاست (Torkameh, 2013).

از خلال سازمان‌دهی و اطلاعات، نوعی یگانگی فضایی در مقیاس جهانی تولید می‌شود که دربرگیرنده نقاط نیرومند مرکزی و پایه‌های ضعیف‌تر و مغلوب در پیرامون است. در این نواحی حاشیه‌ای، تفاوت‌هایی تداوم می‌یابد که بخواهیم یا نخواهیم، در برابر این فرایند همچون یک کل ایستادگی می‌کند، اما آن را از کار نمی‌اندازد. این فرایند کلی به‌میانجی دستگاه‌های کارآمد کنترل و نظارت که به ماشین‌های اطلاعاتی همچون ماهواره‌ها، رادارها، شبکه‌بندی‌های جغرافیایی متصل‌اند، منتقل می‌شود. فضا از این نظر پیوند بسیار زیادی با دولت دارد تا با قلمروی کشور که پیش از این با آن در پیوند بوده است (Cavalcanti & Araujo, 2023). فضا تنها به واسطه نیروها و روابط تولید و مالکیت تولید نمی‌شود، بلکه افزون بر این، برساخته‌ای سیاسی و همچنین برساخته‌ی کنترل‌های اداری و سرکوب‌گرانه است. فضا برساخته روابط سلطه و استراتژی‌هایی است که در رأس آن دولت تعیین می‌شود. این امر نه تنها در مقیاس هر یک از دولت‌ها بلکه در مقیاس بین‌المللی و سیاره‌ای نیز روی می‌دهد (Shen, 2023).

۳-۱-۲- از هم گسیختگی فضایی

در نظم نوین امروزی، فضا به فضاهای جداگانه‌ای تجزیه می‌شود که با کارکردهایی که درون این فضاهای متمایز اعمال می‌شود، اشغال شده‌اند: کار، مسکن، فراغت، جابجایی و حمل‌ونقل، تولید و مصرف (Yang & Li, 2023). اگر آنچه را که بیرون از شهرهای تاریخی و مراکزشان که به شیوه‌های مختلف حفظ و نگهداری می‌شوند، شکل می‌گیرد و برقرار می‌شود، در نظر بگیریم، در معنای دوگانه این واژه شبیحی را می‌بینیم. شبیحی که یکپارچه به نظر می‌رسد؛ اما توصیف‌ها و تحلیل‌های تجزیه و از هم گسیختگی را تنها می‌توان درباره اشکال مختلف فروپاشی فضای شهری به کار گرفت. جدایی مؤلفه‌ها و اجزا در آن واحد، ساختگی و واقعی است؛ ساختگی است زیرا نمی‌توانیم این کارکردها و امکانات رفاهی را به‌طور کامل از هم جدا کنیم. در معنای دیگر واقعی است، زیرا تمام پاره‌های فضا و کارکردهایشان به همان شیوه‌ای جدا می‌شوند که وظایف در یک بنگاه اقتصادی تقسیم می‌شوند. در نتیجه نوعی استقلال به دست می‌آورند و آن را حفظ می‌کنند. فضا مانند کار قطعه قطعه و پارس‌بندی شده و متعاقباً از بازیگران آن سلب مالکیت می‌شود (Roy, 2023). این فضای بخش‌بندی شده که درست همچون پول به شدت کمی و برحسب مترمربع اندازه‌گیری شده است، به‌طور مشخص برای مبادله و بیشتر به شکل پارس‌های بسیار کوچک واگذار می‌شود (Prins & Dasgupta, 2023). فضا که تا پیش از این به‌مثابه خیری موروثی و جمعی، مقدس و حتی واگذارنشده بود، حالا به کالایی چون دیگر کالاها تبدیل می‌شود (Shen & Lu, 2023) و هیچ مزیت خاصی به جز این ندارد که تابع تشریفاتی شود که به دنبال پشتیبانی و حفاظت از مالکیت است (Torkameh, 2013).

چنین فرایندی صرفاً اتمیزه کردن امر اجتماعی به افراد بی‌ارتباط و فردیت‌های متخاصم و جدا از یکدیگر نیست، بلکه تقسیم بی‌پایان چیزی است که جامعه را در برمی‌گیرد؛ به عبارت دیگر تقسیم بی‌پایان ظرفی است که نسبت به محتوایی که شامل می‌شود، بی‌تفاوت نیست. ظرفی که برعکس، پشتیبان روابط اجتماعی است، به شیوه وجود این روابط مربوط است، شیوه وجودی که تکین است؛ زیرا هم‌زمان انتزاعی-انضمامی، ذهنی-اجتماعی و ساختگی-واقعی است. از هم گسیختگی امر اجتماعی که هم‌زمان پشتیبان مادی و غیرمادی روابط اجتماعی است، ابزار قدرت سیاسی است. قدرت سیاسی برای آنکه بتواند فرمان براند، فضای اجتماعی را تقسیم و جدا می‌کند (Peet & Thrift, 2023). گسیختگی شکل و شکل‌دهندگان جامعه و جدایی شبح‌وار اجزا، اهمیت چندان برای قدرت سیاسی ندارد، باوجود اینکه پیامدها و کنش‌های ناشی از نارضایتی می‌تواند قدرت سیاسی را مختل و اصلاحات را ناگزیر کند. تمرکز سرمایه کامل‌ترین بیان جغرافیایی‌اش را در توسعه شهری پیدا می‌کند. فضای شهری از خلال تمرکز سرمایه در قالب فضای مطلق تولید به شکل سرمایه درمی‌آید (Hochstenbach, 2023). تمایزبایی جغرافیایی بر اساس تمرکز سرمایه در مقیاس‌های

دیگر فضایی نیز رخ می‌دهد، اما نتایج حاصله در آن موارد نه مستقیماً و نه منحصراً محصول تمرکز نیستند. در اینجا ترکیب پیچیده‌تری از نیروها دخیل است و الگوی نهایی در هیچ کجا به آشکاری مقیاس شهری نیست. درباره فضای شهری، سرمایه‌داری تقسیم میان شهر و روستا را به ارث می‌برد، اما ثروت و فعالیت اقتصادی تمرکز یافته که شهر پیش‌سرمایه‌داری نمایندگی‌اش می‌کند، در گام اول نتیجه نیاز به نظام مبادله‌ای بازاری سازمان یافته است یا نتیجه عملکردهای دفاعی و مذهبی است. تنها با توسعه و گسترش سرمایه صنعتی است که تمرکز فعالیت مولد جایگزین عملکرد بازار به مثابه مؤلفه‌ی توسعه شهری می‌شود. اگر مقیاس شهری به خودی خود بیان ضروری تمرکز سرمایه مولد است، محدوده‌های جغرافیایی برای مقیاس شهری در اصل با بازار کار محلی دادوستد روزانه مشخص می‌شود. با توسعه شهر سرمایه‌داری تمایزی نظام‌مند میان محل کار و محل اقامت به وجود می‌آید، یعنی تمایزی میان فضای تولید و فضای بازتولید. در این معنا می‌توان گفت واحد شهری اساساً فضای روزمره بخش مرزبندی شده نیروی کار است (Smith, 2010). همسان‌سازی در فضای شهری در وحدت جغرافیایی بازار کار حاصل می‌شود. وقتی که این وحدت شکسته شود و گرایش به همسان‌سازی ناکام بماند، تهدید بحران در اقتصاد فضای شهری به وجود می‌آید (Apostolopoulou, 2023). آنچه این حالت منجر به آن می‌شود، شرایط بعدی است: گسترش جغرافیایی فضای شهری باید با گسترش ارزش به دست انباشت همخوان باشد. به هر حال سرمایه با یک انتخاب مواجه می‌شود. هر چند که انتخابی شدیداً اجباری است. انتخابی مربوط به مکان جغرافیایی فعالیت‌های مولد جدید یا گسترش یافته و فعالیت‌های کمکی. شاید توسعه مستلزم گسترش شهری مطلق باشد، ولی می‌تواند از طریق گسترش در محل اصلی هم حاصل شود؛ یعنی مصرف فضای موجود تشدید شود یا بخشی از فضا برای برآوردن نیازهای جدید بازتولید و بازسازی شود. حالا تمایزیابی درونی فضای شهری شرایط انضمامی‌ای را معین می‌کند که گسترش شهری بر مبنای آن ساخته می‌شود. در اولیه‌ترین سطح، فضای شهری میان فضاهای تولید و فضای بازتولید تقسیم می‌شود که منجر به تجمع محلی فعالیت‌های خاص و استفاده‌های خاص از زمین می‌شود: صنعتی، حمل‌ونقل، مسکونی، تفریحی، خرده‌فروشی، تجاری و مالی (Smith, 2010).

سرمایه‌ی تولید فرایند ساخت و بازساخت فضای جغرافیایی را هدایت می‌کند. سرمایه‌ای که در فرایند بی‌واسطه‌ی ساخت‌وساز به کار گرفته می‌شود، همواره سرمایه‌ی تولید است (Baffoe, 2023). در این فرایند ضرورت مصرف کالاهای ساخته شده مستلزم این است که زمین‌های بسیاری صرف مصارفی جز مصرف صنعتی شوند و این عموماً الگوی سرمایه‌گذاری صنعتی نیست که در مقیاس شهری بر الگوهای دیگر حکم می‌راند. وقتی مصارف زمین مسکونی، صنعتی و تفریحی و مصارف دیگر در سطح درون شهری تمایز می‌یابد و منظم می‌شود، انسجام فضای شهری از کارکرد متفاوتی از سرمایه حاصل می‌شود (Wijburg, 2023)؛ اما بخش اعظم توسعه شهری از تمرکز سرمایه‌ی تولید و تمایزیابی درونی آن از تمایز میان این نوع مصرف زمین با انواع دیگر حاصل می‌شود و از طریق نظام حق‌الارض زمین مدیریت می‌شود. حق‌الارض زمین نقشی اساسی در تمایزیابی جغرافیایی فضای شهری ایفا می‌کند. نتیجه مستقیم عملکرد حق‌الارض زمین در یک محور دوتایی از بهای پایین در مناطق پیرامونی تا بهای بالا در مناطق مرکزی این است که از میان الگوهای پیچیده‌تری از تمایزیابی شهری حرکت می‌کند.

۳-۱-۳- سلسله‌مراتبی کردن فضا

فضاهایی که در فرایند همگون‌سازی، تجزیه و از هم‌گسیخته می‌شوند، در سلسله مراتب فضایی قرار می‌گیرند: فضاهای اشرافی، فضاهای پیش‌پا افتاده، فضاهای مسکونی، فضاهای کارکردی که به نام تسهیلات شناخته می‌شوند و خود برحسب اهمیتشان دسته‌بندی می‌شوند: گنوه‌های گوناگونی که از خلال بوروکراسی دانش‌ستیز، پروژه‌های مسکن عمومی نامیده می‌شوند، پروژه‌های مسکن لوکس، پروژه‌های مسکن مهاجران و بومی‌ها، پروژه‌های مسکن طبقات متوسط، فضاهای قرارگیری خانه‌های ویلایی با کیفیات مختلف و مواردی دیگری از این دست که مخرج مشترک تمامشان نوعی از جدایی‌سازی است (Ricotta, 2023).

سلسله‌مراتبی‌سازی شکل‌های عام و خاص پیدا می‌کند؛ تمایز بین نقاط نیرومند و مراکز و حاشیه‌ها که خود برحسب میزان فاصله از مرکز اصلی یا ثانویه، سلسله‌مراتبی می‌شوند تا آنجایی که گاهی متروکه و چنان به نظر می‌رسد که گویی آن را به حال خود رها کرده‌اند. تضاد مرکز و حاشیه بسیار نیرومند است؛ زیرا از پایتخت‌های بزرگ و شهرهای جهانی تا بدترین وضعیت‌های فضایی در کشورهای به اصطلاح توسعه نیافته را در برمی‌گیرد (Streule, 2023). این تضاد، تضادی به همین اندازه سلسله‌مراتب‌ساز را همچنین بین کنشگری و کنش‌پذیری ایجاد می‌کند. سلطه مراکز بر فضاهای مغلوب، ویژگی همگن فضا را تضمین می‌کند (Dutta, 2022). مرکز کنترلش را در همه ابعاد و زمینه‌های سازمانی، اداری، قضایی و پلیسی بر فضاهایی که هم مغلوب و هم تجزیه شده هستند اعمال

می‌کند. این مراکز ماشین‌ها و پردازنده‌ها را نیز در اختیار دارند. مراکز حاشیه‌ها را به هم پیوند می‌دهند، آن‌ها را هماهنگ و تابع استراتژی جهانی دولت می‌کنند. سلسله‌مراتبی‌سازی در پیوند با نوعی لایه‌بندی و ایدئولوژی رشد قرار دارد (Follmann, et al., 2023). به این معنی که این تغییرات، تمامیت را به خطر نمی‌اندازند و صرفاً در مقیاسی سلسله‌مراتبی و در راستای دستیابی با آستانه‌هایی از رشد تعیین شده، واقعیت می‌یابند که از مکان‌ها تا قانون عام و فضایی جامعه کشیده می‌شود.

در چنین شرایطی بر خلاف شرایط پیشین، خود رشد را می‌توان شناخت و تشخیص داد. رشد خودش را به‌سان هدف و وسیله همزمان بازمی‌شناسد؛ هدف و وسیله درمی‌آمیزند و وسیله به مقصد تبدیل می‌شود. از این نقطه به بعد رشد ایدئولوژی خاص خودش را درون خود حمل می‌کند. به نظر می‌رسد رشد منطقی را می‌پروراند؛ استراتژی رشد با ایدئولوژی رشد خلط می‌شوند. ادعا می‌شود رشد لازم و معین است. رشد به نحوی ریاضیاتی پیش‌بینی می‌شود. مدل‌های متعددی از رشد ساخته می‌شوند. رشد که به این ترتیب شناخته و تشخیص داده می‌شود، به دنبال انسجام است. اهمیت خود این مفهوم و ظهور آنچه می‌توان بت‌وارگی انسجام توصیفش کرد، در لحظه‌ای معین، برآمده از همین است. این انسجام جستجو شده برای زدودن تمام تضادها از عمل اجتماعی طراحی می‌شود. آنچه در اینجا محل بحث است، ایدئولوژیک شدن علم و مشخصاً اقتصاد سیاسی است. علمی که به‌طور کاملاً منسجم عمل می‌کند. علمی که صرفاً به دنبال آن است تا رشد را حفظ کند. به این ترتیب تخریب در سرمایه‌داری، از هر لحاظ ذاتی می‌شود (Hudalah, 2023). این تخریب صرفاً شامل خشونت عینی - شامل مدنی و نظامی‌اش نیست. نوعی کهنه‌شوندگی ایزه‌ها در تمام ابعاد سازمان‌دهی می‌شوند، به عبارتی دیگر می‌توان گفت عمر ایزه‌ها و محصولات صنعتی آگاهانه کوتاه می‌شود (Lefebvre, 2017). فضا در معنای عامش بیرون از چنین منطقی نیست.

نظریه کهنه‌شوندگی باعث محاسبات ریاضیاتی می‌شود؛ نوعی جمعیت‌شناسی ایزه‌ها وجود دارد که طول عمر این محصول یا آن محصول را ثبت می‌کند و بازار بر حسب طول عمر ایزه‌ها سازمان‌دهی می‌شود. برای هر ایزه‌ای طول عمر محاسبه می‌شود. دو یا سه سال برای یک خودرو، دوازده سال برای حمام. علم مشخصه مرگ را تعیین می‌کند. علم مرگ چیزها و مرگ انسان‌ها را محاسبه می‌کند، در کنار شرکت بیمه عمر که همچون یک سرمشق به شمار می‌رود. تمام داده‌های سرمایه‌دارانه بر مبنای آمار مرگ عمل می‌کنند. این یکی از مؤلفه‌های بنیادی این نظام است.

جمعیت‌شناسی ایزه‌ها همتای علمی تبلیغات است. جمعیت‌شناسی علم سازمان‌دهی بازار است. تبلیغات بر روی نیازها تأثیر می‌گذارد، نیازها را تنظیم می‌کند و آن‌ها را با ایزه‌ها تطبیق می‌دهد و برعکس (Huff & Brock, 2023). جمعیت‌شناسی ایزه‌ها، نظریه محاسبه کهنه‌شوندگی و طول عمر آن‌ها از همان لحظه ساختشان، وجه علمی تولید سرمایه‌دارانه است. این وجه علم را با نابودسازی و تخریب پیوند می‌دهد (Lefebvre, 2017). از این منظر نواحی فرسوده و کهنه خوانده می‌شوند، باید در فرایند رشد ادغام شوند. با چنین تلقی‌ای است که می‌توان گفت:

علم به ابزاری در خدمت به جریان انداختن چرخه رشد تبدیل می‌شود. مشخصاً آنچه تحت‌عنوان علوم اجتماعی - یا دانش‌های مربوط به فضا و شهر - از آن یاد می‌شود، به ابزارهای کنترل سیاسی این رشد تبدیل می‌شوند. این وضعیت به همین میزان درباره اقتصاد سیاسی، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی یا شهرسازی نیز صدق می‌کند (Huff & Brock, 2023). به بیان دیگر، یک بار دیگر، اغتشاشی بین علمی بودن و ایدئولوژی وجود دارد که همسنگ اغتشاش بین منطق و انسجام در استراتژی رشد نامحدود است. در این وضعیت دانش‌های مختلف به وسیله‌هایی برای کنترل‌های فضایی تبدیل می‌شوند. این امر هر زمانی که برخی از نظریه‌پردازان در میدان شهرسازی یا علوم اجتماعی داده‌هایی، یعنی مؤلفه‌های آماری تقریباً پردازش شده را تدارک می‌بینند که به‌واسطه بانک‌های اطلاعاتی کاربران عمومی و خصوصی فروخته می‌شوند، اثبات می‌شود.

در وضعیتی که دانش‌های مختلف مربوط به فضا مندی با اشکال مختلف کنترل فضایی پیوند می‌خورد، انباشت دیگر نه انباشت صرف ثروت یا وسایل تولید، بلکه انباشت فن‌ها، اطلاعات و دانش به‌طور عام است که در کشورهای توسعه‌یافته به معنای واقعی کلمه سرمایه‌دارانه می‌شود. دولت این سازمان‌دهی متمرکز را تضمین و در مراکز تصمیم‌سازی محلی می‌کند. نئوسرمایه‌داری بدین شکل وارد نوع جدیدی از قرارداد با علوم و عالمان می‌شود و دیر یا زود عواقبی برای نهادهای مرتبط از جمله پژوهش علمی، دانشگاه و دیگر نیروهای مربوطه به دنبال دارد. این نئوسرمایه‌داری را می‌توان سرمایه‌داری سازمان‌دهی یا سرمایه‌داری تنظیمات نام‌گذاری کرد. این سرمایه‌داری چیزی همچون سرمایه‌داری سازمان‌یافته نیست که بسیار متفاوت از آن است. به‌هم‌پیوستگی این نئوسرمایه‌داری صرفاً یک چسبندگی سطحی است. این نوع سرمایه‌داری در جذب دوباره تضادهایش ناکام می‌ماند. این انسجام صرفاً ایدئولوژیک

است. به بیان دیگر، در واقعیت مداخله می‌کند و به شدت به آن گره خورده است؛ اما با این حال آن را پنهان می‌کند و دقیقاً همچون هر ایدئولوژی دیگری بر تضادهای وضعیت نقاب می‌زند (Lefebvre, 2017).

شکل ۳. دیسپوزیویتیف یا سامانه برنامه‌ریزی و توسعه شهری

۳-۳- توسعه فضایی و تولید باقیمانده

منطق توسعه شهری همواره، باقیمانده‌های خودش را تولید می‌کند. در این باره می‌توان از مثالی بهره گرفت. وقتی عدد ۱۰۰ تقسیم بر ۱۱ می‌شود، باقیمانده عدد ۱ می‌شود. مفهوم باقیمانده‌ها بر مسأله‌مندی وضعیت باقیمانده دلالت دارد: آیا عدد ۱ باقیمانده (remainder) است یا باقیمانده شده است (is remaindered)؟ در اینجا استدلال این است که باقیمانده عدد یک از ابتدا وجود نداشته و از یک فرآیند تقسیم، جدا شده است؛ این عدد توسط تعداد زیادی عمل تقسیم باقیمانده شده است؛ بنابراین، این مفهوم به‌عنوان یادآوری مهم از فرآیندهای باقیمانده‌شدن ارائه می‌شود؛ فرآیندهایی که خودشان باقیمانده‌ها را تولید می‌کنند؛ بنابراین، به‌عنوان مثال، این امکان وجود دارد که باقیمانده‌ها را برای یک گفتمان یا یک دم و دستگاه مدیریتی تشخیص دهیم. نکته مهم این است به جای تمرکز صرف بر فرم، بر فرآیند متمرکز باشیم و ببینیم آیا یک گفتمان که موضوع پرسش است بر باقیمانده‌هایی که تولید می‌کند به‌عنوان وضعیت‌های مشروع نگاه می‌کند یا خیر (Dikeç, 2009).

مفهوم باقیمانده‌ها، هم به‌صورت تحت‌اللفظی و هم به‌صورت استعاری، برای ارجاع به مانده و هم باقیمانده‌شده به کار می‌رود. معنای اول (مانده) را می‌توان، به‌عنوان مثال، در گزارش بین‌المللی سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (OECD) با عنوان «یکپارچه‌سازی فضاهای شهری فقرزده» مشاهده کرد. این گزارش بیان می‌کند بازار مسکن از طریق داینامیک توزیع و بازتوزیع، خود، عامل تعیین‌کننده اصلی تمرکز است. از زمان رشد سریع مسکن اجتماعی بعد از جنگ جهانی دوم که به‌عنوان پاسخی سریع به کمبود مسکن ناشی از افزایش جمعیت یا مهاجرت درک می‌شود، مسکن بخش خصوصی برای رفع نیاز خانواده‌های با درآمد متوسط و کم، گسترش یافتند؛ خانواده‌هایی که بسیاری از آن‌ها مسکن‌های دولتی خود را ترک کرده بودند. «این مانده‌ها در مسکن‌های اجتماعی در بسیاری موارد آن‌هایی بودند که نمی‌توانستند در بازار مدرن نیروی کار رقابت کنند و بنابراین غالباً بیکار می‌شدند»

(OECD, 1998). این جمله این‌گونه ترجمه می‌شود: مالیات و سرمایه‌گذاری کمتر و فرآیند محرومیت- اول در فضای انسان‌ساخت- اتفاق می‌افتد:

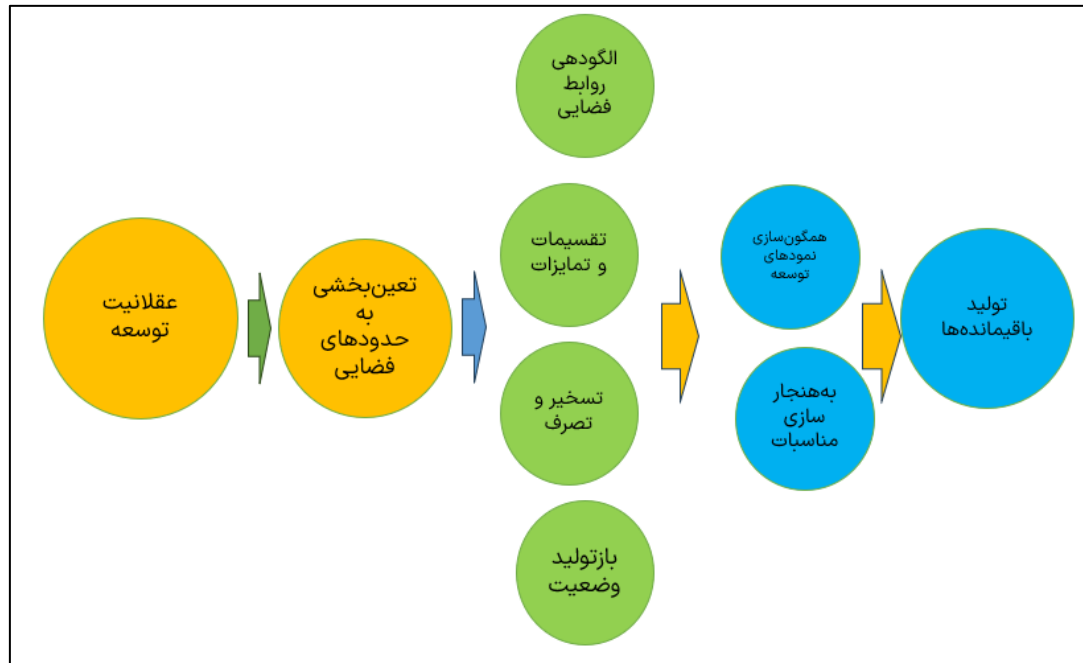
زمانی که فعالان محلی - خصوصاً مالکان خانه، کاسبکاران، کارآفرینان بالقوه، بیمه‌گران، بانک‌داران و کارمندان محلی - درمی‌یابند این فرآیند در حال رخ دادن است، به آن واکنش نشان می‌دهند تا از سرمایه‌گذاری‌ها حفاظت کنند و ریسک خود را به حداقل برسانند و بسیاری از آن‌ها تصمیم به جابه‌جایی می‌گیرند (OECD, 1998).
در نهایت، این فرآیند منجر به «چرخه‌ای خطرناک» می‌شود:

اول، زمانی که مشکل انباشت می‌شود، ساکنان با وضعیت بهتر شروع به ترک محل می‌کنند. فقیرترها که انتخاب دیگری ندارند، باقی می‌مانند. دوم، وضعیت در محدوده از منظر امنیت بدتر می‌شود و کاسبان را بیش از پیش مأیوس می‌کند. سوم، استعفا و موفقیت کمتر در مدارس ریشه می‌دواند. عملکرد پایین تحصیلی هنجار می‌شود و بدون حضور خط سیر فرار از طریق تحصیل، تله فضایی فقر از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود (OECD, 1998).

چیزی که در این بین گم شده است خود باقیمانده‌ها هستند، آن‌هایی که «انتخابی ندارند» اما باقی می‌مانند؛ آن‌ها حتی به‌عنوان «فعال محلی» هم شمرده نمی‌شوند. این عبارات برای شفاف شدن کاربرد تحت‌اللفظی مفهوم باقیمانده استفاده شده است؛ آن‌هایی که در فضا گیر افتاده‌اند (Muhammed & Jawad, 2023) یا «به مکان زنجیر» شده‌اند (Bourdieu, 1999) که می‌توان این فرآیند را به‌عنوان فضا‌مندی بی‌عدالتی دید.

از طرف دیگر، به صورت استعاری، باقیمانده‌ها به آن‌هایی ارجاع می‌دهد که هر زمانی که تلاشی برای سازمان‌دهی سیستماتیک جهان صورت می‌گیرد، از مفهوم، دسته‌بندی، زبان، سیاست، فرهنگ، جامعه، اخلاق و فضا به حساب نمی‌آیند. وضعیت برخی سکونتگاه‌ها در پیرامون شهرها مثال مشخصی است که این دو معنا را باهم در خود دارد. از یک طرف، می‌توان دریافت که گروه مشخصی از مردم در مناطق حاشیه‌ای و اصطلاحاً فرسوده زندگی می‌کنند. از طرف دیگر، این مناطق، تحت نام حومه یا سکونتگاه‌های فاقد کیفیت، برای تشخیص مشکل جامعه به‌عنوان مکان‌های «فقدان» (فقدان نظم، فقدان احترام به قانون و فقدان شهروندی) یا «مازاد» (تعداد بیش از حد مهاجر، میزان بیش از حد جرم) که ترسناک بودن آن را تجسد می‌بخشد، مورد استفاده قرار می‌گیرند. ساکنان این مکان‌ها نه تنها از لحاظ فضایی در این مناطق به‌شدت بدنام‌شده باقی مانده‌اند، بلکه، از لحاظ سیاسی و اجتماعی به‌عنوان گروهی که باید از بالا اداره شوند، می‌بایست «یکپارچه»، «درب‌گیرنده»، «طرده‌شده» یا «جاگرفته» شوند (Dikeç, 2009).

سیاست‌های شهری در ساختن برخی فضاها و محلات شهری به‌عنوان باقیمانده بسیار مؤثر هستند چرا که بسیاری از دسته‌بندی‌ها و نام‌گذاری‌های گفتمان غالب را که اساساً مناسبات فضایی را ساختاربندی کرده‌اند، نهادینه می‌کنند (Swyngedouw, & Heynen, 2003). این مجموعه نه تنها باقیمانده‌ها را از فرآیند باقیمانده‌شدن خارج شده فرض می‌کند، بلکه گفتمان جدیدی حول روابط و مناسبات فضایی تولید می‌کند. درحالی‌که تعیین فضایی مناطق فرومانده به‌طور ذاتی بد نیست و به‌صورت خودکار باقیمانده تولید نمی‌کند، اما فضاهایی که توسط سیاست‌های حکومت تعیین شده‌اند، در طول سال‌ها، در معرض گفتمان‌های مختلف قرار گرفته‌اند. چالش اصلی، اجتناب از هژمونی این نظم فضایی و در نظر گرفتن این فضای سازمان‌یافته گفتمانی به‌عنوان بخشی از تولید فضا است نه یک سازمان «به‌طور طبیعی داده شده».

شکل ۴. فرایند تولید باقیمانده‌های فضایی از خلال منطق توسعه

۳-۴- مسئله فضا و امر شهری

فضا تنها ظرف سیاست‌ورزی نیست، سطحی تغییرناپذیر که بر روی آن فرآیندهای سیاسی آشکار می‌شوند. به بیان دیگر، فضا چیزی بیش از یک ظرف معین و ایستای سیاست‌ورزی است؛ فضا دگرگون‌پذیر و دائماً در حال ساخته شدن است (Cragg & Graham, 2007). در چنین خوانشی، فضا برای سیاست‌ورزی هم می‌تواند «چیز خوبی» باشد و هم «چیز بد»؛ به عبارت دیگر، فضا به همان اندازه که امکان‌های سیاست‌ورزی را مسدود می‌کند، می‌تواند آن را به وجود آورد.

در ساحت گفتمانی، زمان زیادی طول کشیده تا فضا به‌مثابه برساخته‌ای اجتماعی و تاریخی در نظر گرفته شود. در گفتمان غالب همواره فضا به طبیعت و امر فراتاریخی نسبت داده شده است (Harvey, 2006). در پایان قرن هجدهم با گسترش صورت‌بندی‌های طبیعت‌مبنا در میدان فیزیک، امکان صورت‌بندی از فضا به‌مثابه میدانی از منازعات اجتماعی و سیاسی چندان فراهم نشد. پس از عبور از چنین فضای گفتمانی است که در قرن نوزدهم مواجه با فضا به‌مثابه مفهومی اساساً برساخته و محل بازنمایی تضادها و منازعات ممکن می‌شود (Gualini & Bianchi, 2015). هم از این‌روست که امروزه با تحلیل نسبت فضا با دانش و قدرت، اساساً مفهوم فضامندی به مثابه یکی از فناوری‌های سیاسی در راستای تنظیم و بازتنظیم مناسبات اقتصادی و سیاسی و به اصطلاح توپولوژی ناهمواری تلقی می‌شود که همچون میدانی از نیروها همواره محل منازعه است (Pløger, 2008). در این خوانش، فضا صرفاً موقعیتی ممتاز به سان منبع قدرت تعیین نمی‌شود و هیچ‌گونه موضعی‌سازی قدرت در یک نقطه یگانه مورد پذیرش قرار نمی‌گیرد (Deleuze, 1977).

هنری لوفور، برخلاف فوکو به دنبال آن است تا این توپولوژی مدرن را در شهر شناسایی کند. فوکو پیوند فناوری‌های سیاسی و استراتژی‌های دانش همبسته‌شان را به‌مثابه ماتریس‌های فضایی-زمانی قدرت در گذار از شکل مطلق‌گرایانه قدرت، به جامعه انضباطی تحلیل می‌کند و به‌همین دلیل دیسپلین‌های صنعتی را به‌مثابه واحدهای شناخت‌شناسانه دانش در نظر می‌گیرد (Pløger, 2023). در این خوانش، تز سلطه امر فضایی به مرحله کنونی اجتماعی‌شدن سرمایه‌دارانه پیوند خورده که مشخصه‌اش گرایش تمامیت‌ساز شهری شدن است و در نتیجه چرخشی شناخت‌شناسانه را در پی دارد (Knierbein, 2023). حالا دیگر نه امر صنعتی و دیسپلین‌های آن که بر سرمایه و کار طبقات و بازتولید تمرکز می‌کند، بلکه امر شهری و شکل‌های آن که بر روزمره بودن و مصرف برنامه‌ریزی و نمایش تمرکز دارد، اپیستمه یا امکان شناخت مناسبات اجتماعی را می‌سازد و گرایش‌های توسعه اجتماعی را نمایان می‌کند.

در این معنا می‌توان گفت شهر شکل ناب و مکانی برای برخورد اجتماع و هم‌زمانی است. این شکل هیچ محتوای ویژه‌ای ندارد، اما مرکز جذب و زندگی است. امر شهری یک انتزاع است، اما برخلاف موجودیتی متافیزیکی، انتزاعی انضمامی است (Olsson & Besussi, 2023). هیچ چیز بدون رابطه‌ها وجود ندارد. شهر وضعیتی را می‌آفریند که در آن چیزهای متفاوت یکی پس از دیگری رخ می‌دهند و نه به شکلی جداگانه، بلکه بنا بر تفاوت‌هایشان و در نسبت با همدیگر وجود دارند (Harvey, 2006). شهر که نسبت به تفاوت‌هایی که در بر می‌گیرد بی‌تفاوت است، خودش این تفاوت‌ها را یگانه می‌سازد. با این تعبیر، شهر ماهیت روابط اجتماعی را می‌سازد، شناسایی و آزاد می‌کند (McFarlane, 2011). در این معنا می‌توانیم بگوییم شهر در مقابل شهرگرایی، بر فراز افق نمایان می‌شود، به آرامی حوزه‌ی شناخت‌شناسانه را به خود اختصاص می‌دهد و به ایپستمه یک عصر تبدیل می‌شود (Lefebvre, 2003).

چرخش دوران‌ساز از امر زمانی به امر فضایی خودش را در دگرگونی رادیکال مناسبات اجتماعی مدرن نمایان می‌سازد (Ardle, 2020). پژوهش شهری به دنبال آن است تا چرخش دوران‌ساز از امر زمانی به امر فضایی را در شکل‌های تاریخی و جغرافیایی انضمامی، به واسطه بازسازی چرخش نظری و فرهنگی مدرنیته از امر صنعتی به امر شهری تحلیل کند. با چنین خوانشی است که پژوهش حاضر امکان صورت‌بندی انتقادی از نسبت شهر، فضا‌مندی و گفتمان‌های برنامه‌ریزی را فراهم می‌آورد.

۴- بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش پیش‌رو تلاش کرده از خلال خوانشی مبتنی بر اقتصادسیاسی فضا، گزاره‌ی تنظیمات فضایی را در معرض تحلیل قرار دهد. در اینجا تنظیمات حاصل تنظیم‌گری نیروهای گفتمانی و فراگفتمانی در سطوح مختلف سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اجرا است. هر کدام از نیروهای حاضر در اینجا به‌نوعی واجد و حامل منافع اقتصادی سیاسی متفاوت و گاه متقابل هستند. از همین روست که همواره فضا مستعد منازعات و تضاد نیروهاست. یکی از مهم‌ترین بازیگران تنظیم‌گر در شهرها، نظم سیاسی یا نیرویی است که می‌توان از آن تحت عنوان آپاراتوس قدرت یاد کرد. در واقع در اینجا پیش‌نیاز واکاوی ایده‌ی تنظیم‌گری در گام اول ارجاع به نوعی از حکومت‌مندی در سطح سیاست‌گذاری است که خواهان تعمیم سیاست‌ها به سطوح مادی و انضمامی در شهر است. از همین روست که اساساً وضعیت‌های مختلف فضایی تحت عناوینی چون فرسوده، ناکارآمد و حاشیه‌ای، نام‌گذاری می‌شوند. در واقع چنین نام‌گذاری‌هایی، استراتژی‌های فراخوانی‌اند که در نهایت تمایزات فضایی را به سمت همگون‌سازی‌های فضایی هدایت می‌کنند.

در اینجا ضروری است درک و دریافت از فضا تدقیق شود. پژوهش حاضر با ارجاع به گفتمان‌های مطرح‌شده، تلاش دارد خوانش پوزیتیویستی از فضا را مورد نقد قرار داده و در نهایت به خوانش بدیل از آن دست یابد. ضرورت چنین اقدامی فهم نظام‌مند دگرگونی‌ها و صورت‌بندی‌های گفتمانی از مفهوم فضاست. دستگاه نظری انتقادی همواره از فضا به‌مثابه برساخته‌ای اجتماعی یاد می‌کند. در این معنا، فضا هم‌زمان که خود تولید می‌شود، مناسبات اجتماعی را نیز بازتولید می‌کند. در چنین خوانشی، فضا به‌مثابه کلیدواژه‌ای است که محل بروز و ظهور گفتارها و ایدئولوژی‌های متعدد است. منطلق توسعه نیز از خلال چنین فضایی است که اساساً امکان عینیت‌یافتن پیدا می‌کند. امروزه با مسلط شدن ایده‌های شهری نئولیبرال، فضا در خدمت بازتولید نظم و نظام سیاسی موجود قرار می‌گیرد. در این معنا، فضا یکی از میانجی‌های اساسی تولید نظم سیاسی محسوب می‌شود. در این فرایند است که ایده‌ی نوسازی با همه‌ی برون‌رانی‌ها و سلب مالکیت‌هایی که گاه با همراه دارد، به‌مثابه‌ی یکی از اشکال بازتولید نظم سیاسی موجود تلقی می‌شود.

در سطح دیگر، نیروهای بیرون از ساخت رسمی نیز، پیشران‌های تنظیم‌گری به شمار می‌روند. در این سطح برخی از نیروها وجود دارند که دارای منافع متضاد با بازیگران میدان رسمی هستند. آنچه از آن به‌عنوان دیسپوزیتیف یا سامانه برنامه‌ریزی یاد می‌شود، به‌نوعی حاصل هم‌نشست نیروهای رسمی و غیررسمی است که به‌گونه‌ای نه‌الزاماً گفتمانی، توسعه شهری را ممکن می‌کنند. در اینجا سامانه برنامه‌ریزی از خلال اشکال مختلف همگون‌سازی، از هم‌گسیختگی، تخریب خلاق و سلسله‌مراتبی کردن فضا امکان هم‌پیوندی با انباشت سرمایه و در نهایت بازتولید پیدا می‌کند. این در حالی است که نیروهای غیر گفتمانی به شیوه‌های متفاوتی روابط فضایی را مسئله‌مند می‌کنند.

۵- سپاس‌گزاری

پژوهش حاضر حاصل رساله دکتری آقای احمد یزدانیان با عنوان «واکاوی تنظیمات فضایی و نوسازی شهری در بافت‌های مسأله‌دار شهری موردپژوهی شهر تهران در دوره پهلوی دوم» در دانشگاه تربیت مدرس تهران است که با حمایت‌های این دانشگاه انجام گرفته است.

۶- فهرست منابع

- اسمیت، ن. (۱۴۰۰). توسعه نامتوازن، طبیعت، سرمایه و تولید فضا. دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران. ترجمه، آ. (۱۳۹۲). درآمدی بر تولید فضای هانری لوفور. تهران. نشر تیسرا.
- حاجلی، علی، (۱۳۹۵)، فوکو، گفتمان و تحلیل گفتمان، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال دوازدهم، شماره ۴۲.
- دیکچ، م. (۱۳۹۹). فضا، سیاست و امر سیاسی ترجمه ایمان واقفی. فضا و دیالکتیک.
- رابینو، ه. د. و. پ. (۱۴۰۰). میشل فوکو: فراسوی ساختارگرایی و هرمنوتیک، ترجمه حسین بشیریه نشر نی.
- ژلنیتس، آندره، ۱۳۹۹، فضا و نظریه اجتماعی ترجمه آیدین ترکمه، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
- فوکو، م. (۱۳۸۹). تئاتر فلسفه: گزیده‌ای از درسگفتارها، کوتاه‌نوشته‌ها، گفتگوها ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهاننیده. نشر نی.
- فوکو، م. (۱۳۹۹). امنیت، قلمرو، جمعیت درسگفتارهای کلژدوفرانس ۱۹۷۷-۱۹۷۸ ترجمه سیدمحمدجواد سیدی. نشر چشمه.
- کاتبرت، ا. (۱۳۹۶). شکل شهرها؛ اقتصادسیاسی و طراحی شهری ترجمه حمیدرضا پارسی و آرزو افلاطونی. انتشارات دانشگاه تهران.
- لباس، ا. ک. و. ا. (۱۴۰۰). هانری لوفور مکتوباتی درباره شهر ترجمه ایمان واقفی. دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران.
- لوفور، ه. (۱۳۹۶). بقای سرمایه‌داری بازتولید روابط تولید ترجمه آیدین ترکمه. تهران. تیسرا.

References

- Allmendinger, P., and G. Haughton. 2012. "Post-Political Spatial Planning in England: a Crisis of Consensus?" *Transactions of the Institute of British Geographers* 37 (1): 89-103.
- Apostolopoulou, E. (2023). Navigating neoliberal natures in an era of infrastructure expansion and uneven urban development. *Investigaciones Regionales= Journal of Regional Research*, (55), 113-126.
- Asara, V., & Kallis, G. (2023). The prefigurative politics of social movements and their processual production of space: The case of the indignados movement. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 41(1), 56-76. <https://doi.org/10.1177/23996544221115279>.
- Baffoe, G. (2023). Neoliberal urban development and the polarization of urban governance. *Cities*, 143, 104570.
- BOURDIEU P, 'Site effects', in P Bourdieu et al. (eds), *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*, Trans. by P P Ferguson et al. (Stanford University Press, Stanford) pp 123-29, 1999.
- CAVALCANTI, M., & ARAUJO, M. (2023). Autoconstruction and city production: another genealogy of urban infrastructure studies. *Estudos Avançados*, 37, 7-24.
- Crang, M., & Graham, S. (2007). Sentient cities ambient intelligence and the politics of urban space. *Information, Communication & Society*, 10(6), 789-817.
- Cuthbert, A. R. (2014). *The form of cities: Political economy and urban design*. John Wiley & Sons. Translated by Hamidreza Parsi and Arezo Aflatooni [in Persian].
- Dean Chahim, 2022, *The Logistics of Waste: Engineering, Capital Accumulation, and the Growth of Mexico City*, Antipode, <https://doi.org/10.1111/anti.12864>.
- Dean, M. (1997) *Critical and Effective History: Foucault's Methods and Historical Sociology*. London: Routledge.
- Dikeç, M. (2009). . Space, politics, and (in)justice. *Justice spatiale - Spatial justice, and Space*.
- Doreen Massey, 2009, *Concepts of space and power in theory and in political practice*

- Dreyfus, H. L. & Rabinow, P. (1983) *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dreyfus, H. L., & Rabinow, P. (2014). Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics. University of Chicago press translated by Hosein Bashirieh [in Persian].
- DUTTA, T. Exploring Conflicts in Development: A Socio-Economic Perspective to the Major Forms of Land Dispossession in Post-Colonial India.
- Fokdal, J. (2008). *Power and Space: appropriation of space in social Housing in Copenhagen* (Vol. 10). LIT Verlag Münster .
- Follmann, A., Kennedy, L., Pfeffer, K., & Wu, F. (2023). Peri-urban transformation in the Global South: a comparative socio-spatial analytics approach. *Regional Studies*, 57(3), 447-461.
- Foucault, M. (1969) *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge.
- Foucault, M. (1980) *Power/Knowledge: Selected Interviews & Other Writings 1972-1977*. (ed by) C Gordon. New York: Pantheon.
- Foucault, M. (1986). Space, Knowledge and Power.
- Foucault, M. (2010). Theater of Philosophy: a selection of lectures, short essays, conversations translated by Niko Sarkhosh and Afshin Jahandideh. Ni publication [in Persian].
- Foucault, M. (2020). Security, territory, population: lectures at the Collège de France, 1977-78 translated by Mohamad Javad Seyedi. Springer. [in Persian].
- Foucault, M. (2023). Discipline and punish. In *Social Theory Re-Wired* (pp. 291-299). Routledge.
- Franklin Obeng-Odoom, 2023, Rethinking Development Economics: Problems and Prospects of Georgist Political Economy, *Review of Political Economy*, volume 35, number 1, pages 316-333.
- Gordon, C. (1980). Power/knowledge. *Pantheon: New York* .
- Gualini, E., & Bianchi, I. (2015). Space, politics and conflicts: A review of contemporary debates in urban research and planning theory. *Planning and Conflict: Critical Perspectives on Contentious Urban Developments*, 37-55.
- Gunder, M., and J. Hillier. 2009. *Planning in ten Words or Less: a Lacanian Entanglement with Spatial Planning*. Farnham. Surrey, England: Ashgate.
- Guo, M., & Herrmann-Pillath, C. (2023). Ritual Spaces, Governmentality and Cultural Governance in Urban Development: The Case of Shenzhen. *Space and Culture*, 26(4), 560-578.
- H.S. Geyer Jr, 2023, Conflicts and synergies between customary land use management and urban planning in informal settlements, *Land Use Policy*, Volume 125.
- Hajli, Ali, (2015), Foucault, Discourse and Discourse Analysis, *Quarterly Journal of the Iranian Association for Cultural and Communication Studies*, Vol 12, Number 42. [in Persian].
- Harvey, D. (2006). Space as a keyword (pp. 70-93). na.
- Hochstenbach, C. (2023). Networked geographies of private landlordism: mapping flows of capital accumulation and rent extraction. *Housing Studies*, 1-26.
- Hudalah, D. (2023). Technological frontier, urban-rural frontier: Dracula urbanism in no man's land. *Dialogues in Urban Research*, 27541258231179203.
- Huff, A., & Brock, A. (2023). Introduction: Accumulation by restoration and political ecologies of repair. *Environment and Planning E: Nature and Space*, 25148486231168393.
- Jonathan Metzger, Phil Allmendinger, Martin Kornberger, 2020, Ideology in practice: the career of sustainability as an ideological concept in strategic urban planning. *International Planning Studies* Volume 26, 2021 - Issue 3. Pages 302-320 .
- Kirby, A. (1983). On society without space: A critique of Saunders's nonspatial urban sociology. *Environment and Planning D: Society and Space*, 1(2), 226-233 .
- Knierbein, S. (2023). 10. Cities under pressure: urban democracy and everyday life. *The Crisis of Democracy in the Age of Cities*, 185.
- Kofman, E., & Lebas, E. (2021). Henri Lefebvre, *Writings on cities* (Vol. 63). Oxford: Blackwell. Translated by Iman Vaghefi [in Persian].
- Lefebvre, H. (2003). *The urban revolution*. University of Minnesota Press .
- Lefebvre, H. (2017). *The survival of capitalism*. London: Allison and Busby. Translated by Aidin Torkameh [in Persian].
- Lehtovuori, P. (2016). *Experience and conflict: The production of urban space*. Routledge.
- Mc Arde, R. (2020). The temporality within temporary urbanism: Listening to rhythms and timespace. *Transforming Cities Through Temporary Urbanism: A Comparative International Overview*, 29-42.
- McFarlane, C. (2011). The city as assemblage: dwelling and urban space. *Environment and Planning D: society and space*, 29(4), 649-671.

- Muhammed, M. T., & Jawad, E. J. (2023). Place and Conflicting Powers in David Greig's The Architect. *Al-Adab Journal*, 2(144), 55-68.
- Mustafa Dikec (2005) "space, politics, and the political" in *Environment and Planning D: Society and Space* 2005, volume 23, pages 171-188, translated by Iman Vaghefi **[in Persian]**.
- Napoletano, B. M., Urquijo, P. S., Clark, B., & Foster, J. B. (2023). Henri Lefebvre's conception of nature-society in the revolutionary project of autogestion. *Dialogues in Human Geography*, 20438206221088385.
- Nascimento Neto, P., Arreortua, L. S., Moreira, T., & Burnett, F. L. (2023). On the Land Value Capture: Politics of Land Use in the Global North and South. *Housing, Theory and Society*, 1-21.
- Oakes, T. (2019). Happy town: Cultural governance and biopolitical urbanism in China. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 51(1), 244-262.
- OECD, *Integrating Distressed Urban Areas* (OECD, Paris), 1998.
- Olsson, L., & Besussi, E. (2023). 2. Lefebvre's right to the city and a radical urban citizenship: struggles around power in urban planning. *Handbook on Planning and Power*, 26.
- Olsson, L., & Besussi, E. (2023). 2. Lefebvre's right to the city and a radical urban citizenship: struggles around power in urban planning. *Handbook on Planning and Power*, 26.
- Peet, R., & Thrift, N. (2023). Political economy and human geography. In *New Models in Geography-Vol 2* (pp. 3-29). Routledge.
- Pløger, J. (2008). Foucault's Dispositif and the City. *Planning Theory*, 7(1), 51-70.
- Pløger, J. (2023). Michel Foucault, power and planning. *Handbook on Planning and Power*, 58.
- Prins, A., & Dasgupta, S. (2023). Shifting peripheries: Dhaka's rickshaw garages and mess dormitories as spaces of work and movement. *Environment and Planning D: Society and Space*, 41(2), 231-252. <https://doi.org/10.1177/02637758231168869>.
- Ricotta, G. (2023). Security, Health and Social Exclusion in Urban Contexts. A Sociological Perspective. In *Equity in Health and Health Promotion in Urban Areas: Multidisciplinary Interventions at International and National Level* (pp. 43-57). Cham: Springer International Publishing.
- Roy, A. (2023). From Colonial to Neoliberal Regime: Understanding the Paradigms of Land Dispossession in India. *Journal of Land and Rural Studies*, 11(1), 28-51. <https://doi.org/10.1177/23210249221127396>.
- Schwarze, T. (2023). Henri Lefebvre and the Production of Space. In: *Space, Urban Politics, and Everyday Life*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-46038-8_2.
- Shen, C. (2023). Regional Criticism: A Passive Resistance to Planetary Urbanization. In: Hilal, S., Bedir, M., Ramsgaard Thomsen, M., Tamke, M. (eds) *Design for Partnerships for Change*. UIA 2023. Sustainable Development Goals Series. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-36993-3_16.
- Shen, Y., & Lu, T. (2023). Between the state, capital, and families: the production of children's space in urban China. *Children's Geographies*, 21(2), 321-329.
- Smith, N. (2010). *Uneven development: Nature, capital, and the production of space* translated by Nariman Afshari. University of Georgia Press **[in Persian]**.
- Streule, M. (2023). Urban extractivism. Contesting megaprojects in Mexico City, rethinking urban values. *Urban Geography*, 44(1), 262-271.
- Swyngedouw, E., & Heynen, N. C. (2003). Urban political ecology, justice and the politics of scale. *Antipode*, 35(5), 898-918.
- Tanya Davies, 2023, *Rhythmanalysis as methodology for understanding the social complexity of school spaces*, *Research in Education*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/00345237231163038>.
- Tavangar, M., & Forghani, A. (2023). A Critical Analysis of Urban Development Using the Application of Genealogy over Metropolitan City of Mashhad Iran. *Earth*, 12(3), 53-64.
- Torkameh, A. (2013). *An introduction on the space production of Henri Lefebvre*. Tehran. Tisa **[in Persian]**.
- Uddin, K. F., & Piracha, A. (2023). Urban planning as a game of power: The case of New South Wales (NSW), Australia. *Habitat International*, 133, 102751.
- Ward, C. (2023). Urban Restructuring in Atlanta: A Nexus of Race, Class, Power, and Growth. *The Review of Black Political Economy*, 50(3), 251-268. <https://doi.org/10.1177/00346446221132320>.
- Wijburg, G. (2023). Commodifying Havana? Private accumulation, assetisation and marketisation in the Cuban metropolis. *Urban Studies*, 00420980231165381.
- Yang, S., Dou, S., & Li, C. (2023). Land-use conflict identification in urban fringe areas using the theory of leading functional space partition. *The Social Science Journal*, 60(4), 715-730.
- Zieleniec, A. (2007). Space and social theory. *Space and Social Theory*, 1-224
- Zieleniec, A. (2015). Space and social theory. *Space and Social Theory*, 1-224. Translated by Aidin Torkameh **[in Persian]**.